

OBEČNÁ, VÝVOJOVÁ, SOCIÁLNÍ a ZDRAVOTNICKÁ **PSYCHOLOGIE**

RNDr. Eva KOČOVSKÁ, PhD

VŠZ

Odborný Asistent, Poradenská Psychologie

Duškova 7, 150 00 Praha 5

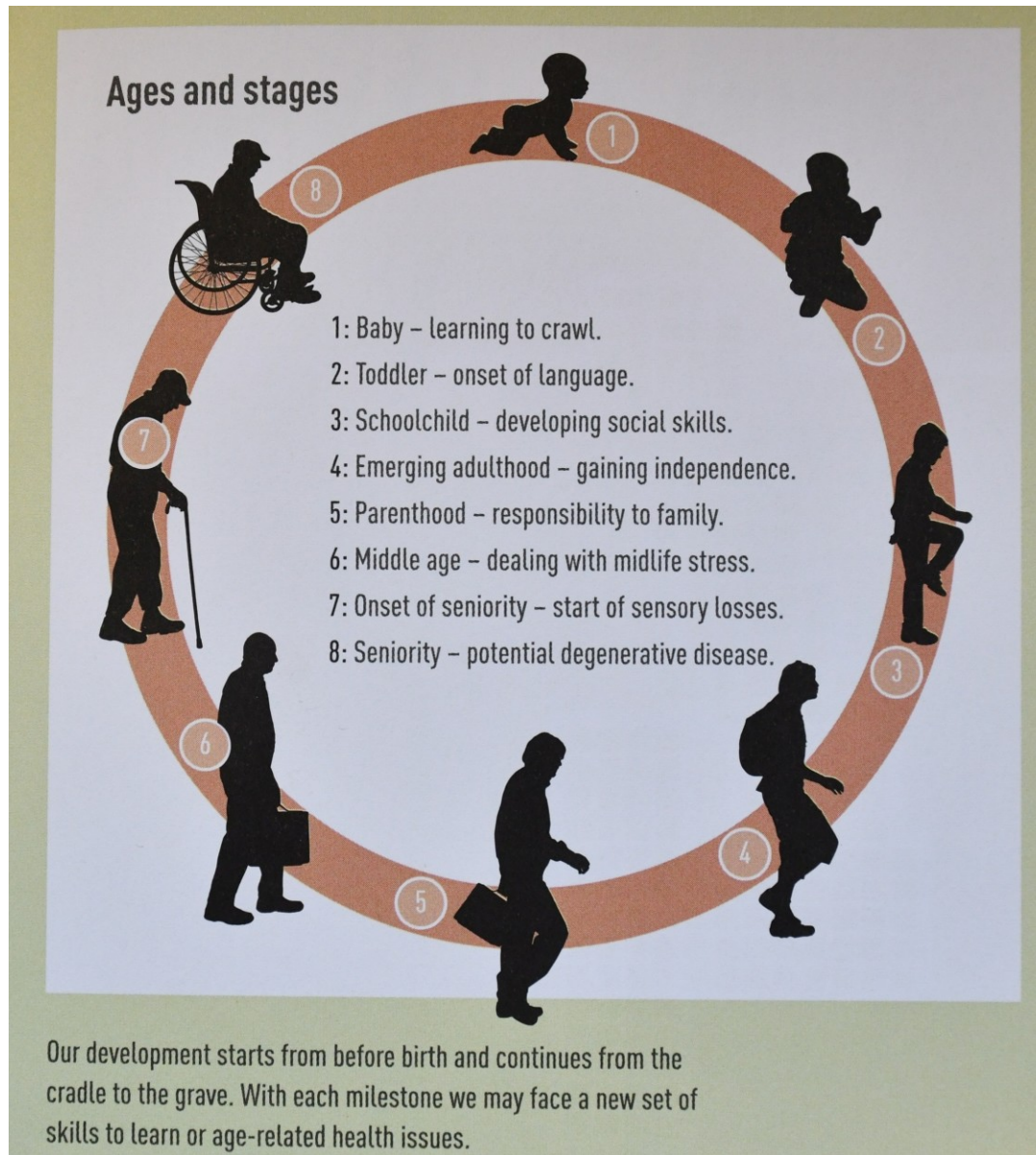
kocovska@vszdrav.cz

International Research Associate
Gillberg Neuropsychiatry Centre
University of Gothenburg, Sweden

Honorary Senior Research Fellow
Queen Mary University of London
E-mail: e.kocovska@qmul.ac.uk

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

PŘEDMĚT a METODY VÝVOJOVÉ PSYCHOLOGIE

- Zaměřena na zkoumání souvislostí a pravidel *vývojem podmíněných proměn* v jednotlivých oblastech lidské psychiky i celé osobnosti a na porozumění jejich mechanismům

Psychický vývoj zahrnuje 4 dílčí oblasti:

1. **Biologický vývoj** = **tělesný** vývoj a veškeré proměny s ním spojené včetně ovlivňujících faktorů
2. **Kognitivní vývoj** = všechny psychické procesy týkající se lidského **poznávání** tj. kompetence při příjmu a zpracování informací, při myšlení, rozhodování a učení a ovlivňující úroveň adaptace. *Ovlivňující faktory: vrozené dispozice, vlivy prostředí* – způsob výchovy a vzdělávání.
3. **Psychický vývoj** = proměny **způsobu prožívání**, osobnostních charakteristik
4. **Sociální vývoj** = proměny sociálních charakteristik a rolí, mezilidských vztahů či sociální pozice – *proces socializace*.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

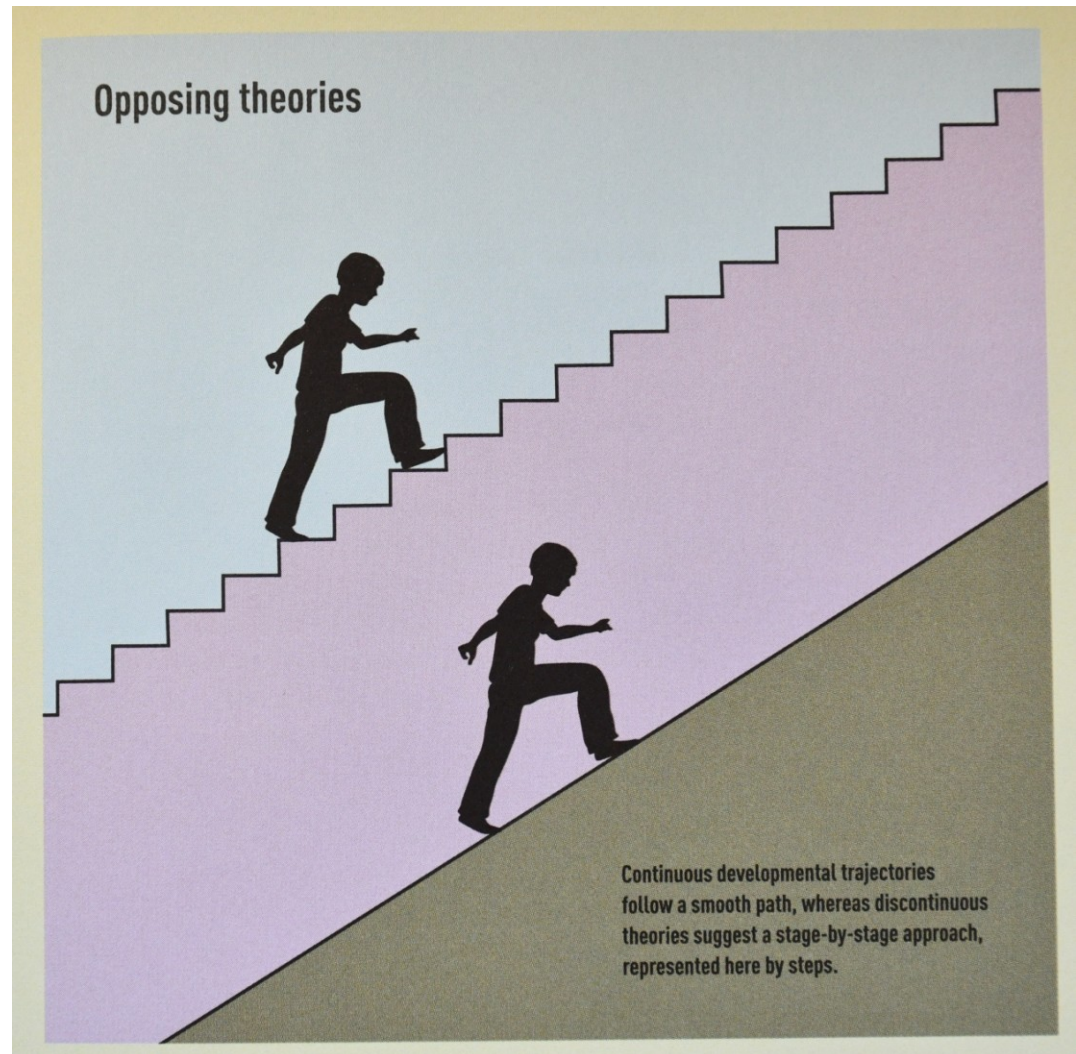
PŘEDMĚT a METODY VÝVOJOVÉ PSYCHOLOGIE

Jednotlivé oblasti vývoje – **somatická, psychická i sociální** se vzájemně ovlivňují – působení mnoha faktorů ve vzájemné **interakci**. Nejrychleji se rozvíjí senzo-motorický kortex, prefrontální – nejdéle.

Ne plynule – ve skocích

Rychlejší vývoj mozku u **dívek**, méně specializovaný, intenzivnější propojení obou hemisfér = větší výkonnost a odolnost.

U **chlapců** – asymetričtější uspořádání – funkční diferenciacie – obtížnější dosáhnout souhry funkce obou hemisfér – déle trvající proces → problémy ve škole (Koukolík, 2014).

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

NATURE *versus* NURTURE

DĚDIČNOST *versus* VLOHY   VROZENÉ *versus* ZÍSKANÉ   PROSTŘEDÍ *versus* VÝCHOVA

Psychický vývoj = výsledkem **interakce dědičných předpokladů a vnějších vlivů**, především sociokulturních. Uskutečňuje se prostřednictvím **zrání a učení**.

Zrání = podmínkou připravenosti k učení a tím i dalšímu rozvoji

Učení = proces, projevující se určitou, přetrvávající změnou psychických procesů a vlastností, navozenou účinkem zkušenosti

Psychický vývoj nebývá zcela plynulý – **jednotlivé vývojové fáze** = typické určitými změnami = vývojové mezníky. Pro rozvoj některých kompetencí – tzv. citlivá období tzn. Vnímavější k podnětům, které vývoj v této oblasti podporují.

Duševní vývoj – **proces vzniku zákonitých změn** psychických procesů a vlastností v rámci diferenciaci a integraci celé osobnosti.

Zkušenosti z raného dětství mohou významně ovlivnit další psychický vývoj, ale jednoznačně ho nemohou predeterminovat.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

DĚDIČNOST či PROSTŘEDÍ - NATURE versus NURTURE

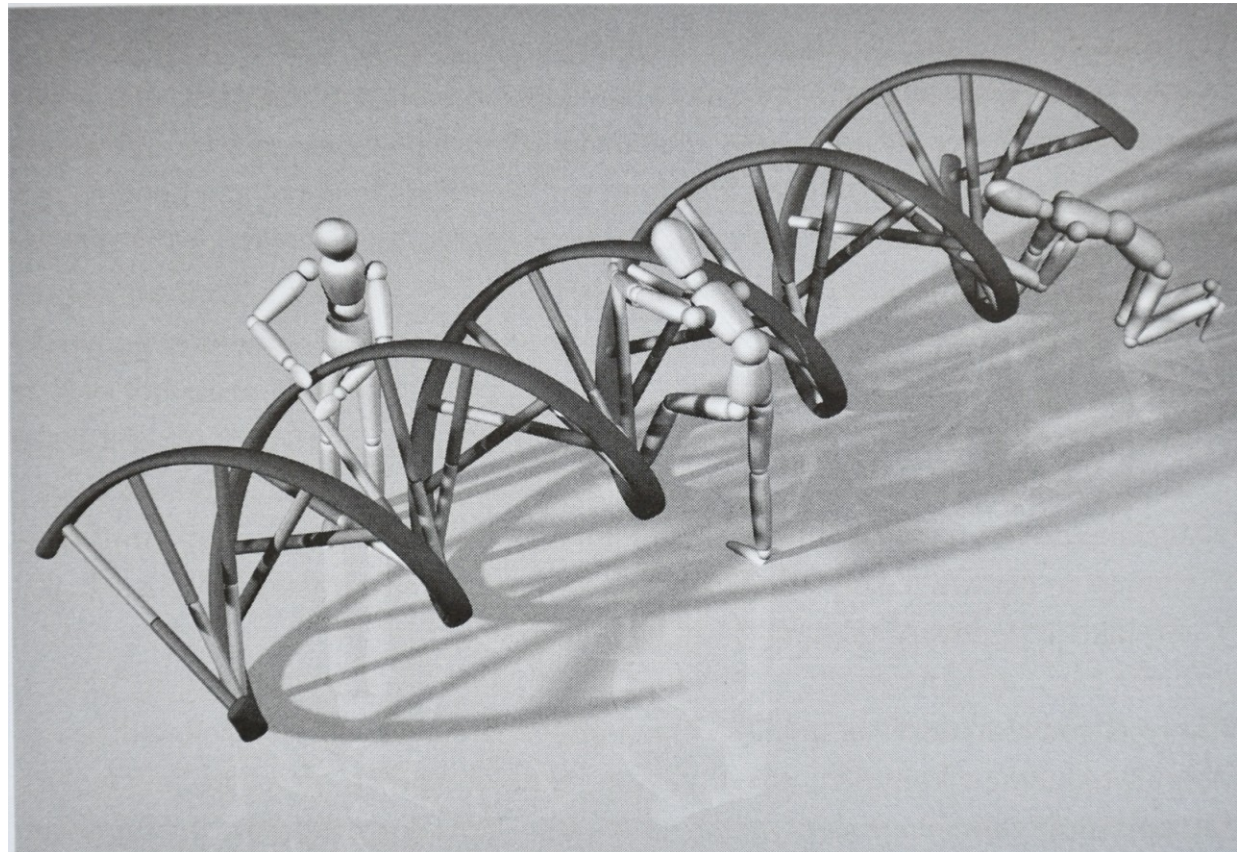
= *ústřední otázka vývojové psychologie*

Rozvoj dílčích psychických vlastností celé osobnosti je dán **individuálně variabilní dispoziční složkou** a komplexem nejrůznějších **vnějších vlivů** a situací, které přispívají ke **vzniku určité zkušenosti**.

Způsob zpracování těchto podnětů je vždy, i když v různé míře předurčen genetickými předpoklady.

Průběh psychického vývoje závisí na individuálně specifické **interakci vrozených dispozic a komplexu vlivů prostředí**.

(Obr. Thorová, 2015)

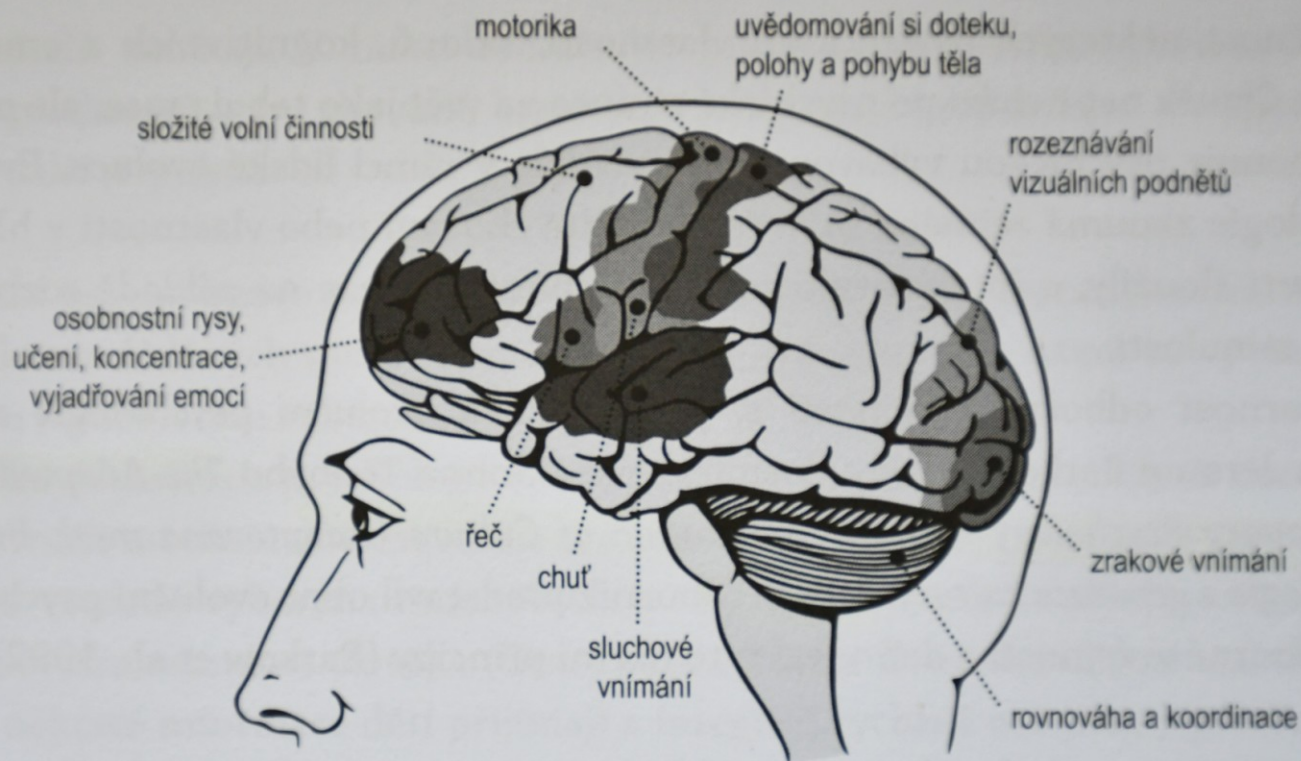

„Interakce dědičnosti a prostředí je tak značná, že ptát se, co je důležitější, jestli vrozené nebo získané, je jako ptát se, co je pro obdélník důležitější, zda šířka, nebo výška.“ William Grenough (in Santrock, 2004)

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

VÝVOJ CENTRÁLNÍ NERVOVÉ SOUSTAVY jako ORGANICKÝ ZÁKLAD PSYCHICKÝCH FUNKCÍ

- Uskutečňuje se **zráním** jehož průběh je určen genetickou informací i vnějšími faktory
- Projevuje se **vzrůstem organizační complexity a vzájemného propojení** jednotlivých oblastí (myelinace nervových vláken, specializace mozkových hemisfér – lateralizace)

Neuropsychické oblasti v mozku. Zjednodušené znázornění oblastí v mozku zodpovědných za určité procesy a chování člověka.

(Obr. Thorová, 2015)

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

CNS jako ORGANICKÝ ZÁKLAD PSYCHICKÝCH FUNKCÍ

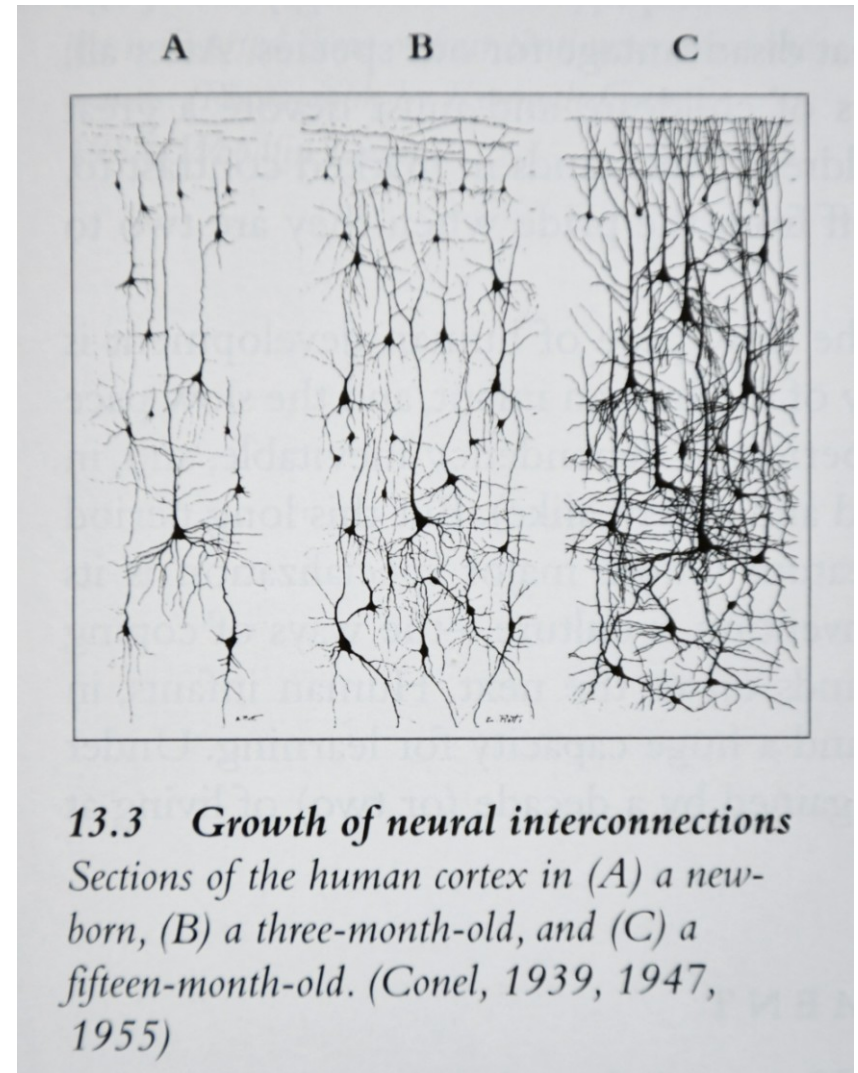
Vývoj CNS = důležitý předpoklad rozvoje všech psychických vlastností a procesů.

Vývoj CNS - **prenatální i postnatální** – **určité fáze**, pro něž jsou typické různé strukturální i funkční změny nervové tkáně:

1. Vytváření neuronů
2. Migrace neuronů
3. Diferenciace funkcí neuronů
4. Změny ve vzájemném propojení neuronů

Schopnost CNS reagovat na zkušenost = **plasticita**

I při normálním vývoji – značná variabilita!

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

STRUČNÁ KLASIFIKACE VÝVOJOVÝCH TEORIÍ

➤ **Teorie determinace duševního vývoje**

1. teorie empiristické (exogenistické; behaviorismus -novorozeně je jako "prázdný list")
2. teorie nativistické (endogenistické)
  - * racionalistické (např. Gesell)
  - * iracionalistické (instinktivistické, hédonistické; např. **Freud**)
3. teorie interakční (syntetické, dialektické; např. **Vygotskij, Piaget**)

➤ **Teorie periodizace duševního vývoje**

- ### ➤ **Teorie individuace duševního vývoje** (např. Jung, Thomas & Chessová)

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Vývojová psychologie – několik různých přístupů

PSYCHODYNAMICKÁ TEORIE S. FREUDA

Rané zkušenosti = velmi důležité, ač zůstávají v nevědomí, ale přesto ovlivňují dětskou psychiku i v pozdějším věku:

- **Princip slasti**
- **Princip reality**
- Osobnost tvoří:
- **Id** = vrozená složka osobnosti,
- **Ego** – rozvíjí se z činnosti Id
- **Supergo** = naučená složka osobnosti

C JUNG – základ osobnosti = vrozený, nevědomý a univerzální.

Psychický vývoj = proces individuace

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Stadia psycho-sexuálního vývoje podle Sigmunda Freuda

- **Orální (kojenec do 1 roku):** slast sání, polykání, s růstem zubů se centrum slasti mění na bolest; při ustrnutí v této fázi se stává osoba orálně závislou (přejídání, kouření...)
- **Anální (batole 1-3 roky):** první střet s autoritou, přinucení k disciplíně; při ustrnutí osoba buď análně retentivní – lakomá k okolí, asketická vůči sobě, nebo análně impulsivní – bez sebekontroly, neodpovědnost, agrese
- **Falické (předškolní 3-6 roků):** zkoumání sexuálních orgánů, masturbace, Oidipův (náklonnost syna k matce, s agresivním vztahem k otci) a Elektřin komplex
- **Latentní (raný školní věk 6-12 roků):** potlačení sexuality, libido odvedeno jinam, dřívější impulzy a zážitky jsou zapomínány
- **Genitální (dospívání 12-18 roků):** jedinec se zaměřuje heterosexuálně, od sebelásky k lásce

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

ATTACHMENT THEORIE - John BOWLBY (1907-1990),

Attachment theory is a psychological, evolutionary and ethological theory concerning relationships between humans. The most important tenet is that *young children need to develop a relationship with at least one primary caregiver for normal social and emotional development* (Wikipedia).

– *psychoanalyticko- etologický (evoluční) přístup k vývoji* – **kvalita raných sociálních vztahů** = kritická a nezbytná pro další psychický vývoj a pro přežití

Emoční vazba s matkou = kontrolní systém pro exploraci

Důležité je vytvoření pozitivního očekávání dítěte, že matka bude dostupná a bude na jeho projevy citlivě reagovat – **předpoklad optimálního emocionálního,**

psychologického, sociálního a celkového *well-being* = prospívání dítěte závisí na kvalitě vztahu dítěte a matky.

Mary AINSWORTH (1913-1999) : - rozvoj vztahu mezi matkou a dítětem –

Kvalita **Attachmentu** :

- Pevná a spolehlivá vazba
- Nejistý a vyhýbavý vztah
- Nejistý a ambivalentní vztah
- Chaotický, nefunkční (disorganised)

Využití - při práci s dětmi s historií vážného

týrání, sexuálního zneužívání, a deprivace – **Reactive Attachment Disorder RAD**

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Některé hlavní přístupy týkající se **kognitivního vývoje** (J. Piaget), **vývoje osobnosti** (E.H. Erikson) a **morálního vývoje** (L. Kohlberg).

Vývoj a hlavní faktory (determinanty), které ho ovlivňují.

Vývoj je chápán jako řada změn, ke kterým dochází v zákonitém pořadí.

U každého člověka můžeme rozlišit **vývoj fyzický a psychický**. A ačkoliv ani ve fyzickém vývoji nejsou jednotlivá období příliš markantní, je to s duševním vývojem ještě mnohem složitější. I zde však existují snahy o stanovení psychologicky několika odlišných vývojových etap.

Mezi hlavní obecné třídy *faktorů, které ovlivňují duševní vývoj* jedince, patří tyto čtyři: **biologické, sociální, kulturní a psychické**. Jde o třídy vlivů, které mohou změnit průběh vývoje. Žádná z nich však na něj nemá výlučný charakter. Otázka, zda je vývoj určen spíše **přírodou nebo prostředím**, je sterilní, neproduktivní. Produktivní otázka zní: ***jak ovlivňují příroda a prostředí vývoj osobnosti***, již samotnou nelze převést ani na jeden z těchto faktorů, a jež je sama faktorem ovlivňujícím svůj vlastní vývoj.

Jean PIAGET: KOGNITIVNĚ – VÝVOJOVÁ TEORIE

= studium dětského myšlení - teorie kognitivního vývoje či genetické epistemologie

- **1. Senzo-motorické stádium (do 2 let):** vztahy mezi aktivitami a následky, stálost objektu, odděluje sám sebe od vnějšího světa
- **2. Předoperační stádium (2-7 let):** užití jazyka, vytváří objektové reprezentace představ, myšlení stále egocentrické, třídí podle jednoho rysu, jeden aspekt situace vždy dominuje a ostatní nejsou vnímány, dominují zrakové dojmy
  - * **stádium předpojmového a symbolického myšlení (2.- 4 r.)**
  - * **stádium názorného myšlení (4.- 7r.)**
- **3. Stádium konkrétních operací (7-12):** umí logicky přemýšlet o předmětech, stálost počtu, množství, hmotnosti, nové logické operace, utváří mentální reprezentace, používá abstraktní pojmy, ale jen ve vztahu ke konkrétním objektům
- **4. Stádium formálních operací (11-12):** v podstatě stejný způsob myšlení jako dospělý, uvažování v čistě symbolických pojmech, formální myšlení

Jean Piaget (Photograph by Yves De-Braine, Black Star)

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Piagetovo pojetí kognitivního vývoje – Celkový přehled

Vývoj inteligence podle Jeana Piageta probíhá od narození do puberty v těchto stádiích.

<i>Stádium</i>	<i>Věk</i>	<i>Charakteristika</i>
	0 – 2	Senzorickomotorická inteligence – není přítomná symbolizační funkce
	2 – 4	Předpojmové myšlení - předpojmy namísto pojmů - transdukce namísto pojmového usuzování
předlogické, předoperační (0-7)		Dítě například nerozlišuje jedinečné a obecné a nemá pojem trvání. Na procházce se domnívá, že se vždy stejný slimák objevuje na různých místech, že hora mění tvar, když ji obchází atp.
	4 – 7	Názorné myšlení – soudy jsou kontrolovány tím, co dítě vidí. Pokusy s korálky, kostkami, vodou
logické, operační (7-12+)	7 – 12	Konkrétní myšlení – řešení logických úkolů je vázáno na činnost. Není schopno řešit ryze symbolicky zadaný úkol (například jestliže $A > B$ a $B > C$, je větší A nebo C?)
	12 +	Abstraktní myšlení – formální myšlení umožňující volné kombinování předmětů, faktorů, myšlenek, výroků atp. odpoutaných od denotátů.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Senzoricko-motorická inteligence

Piagetův přístup dobře uvádí tento citát:

„Jestliže dítě částečně vysvětluje dospělého, můžeme také říci, že každé vývojové období částečně vykládá období následující. To je zvláště jasně vidět na období, které předchází vzniku řeči. Můžeme je nazývat obdobím „senzoricko-motorickým“, protože si v něm kojenec ještě neosvojil symbolickou funkci. Chybí tedy myšlení a citový život vázaný na představy, které by dovolovaly zpřítomnit předměty nebo osoby za jejich nepřítomnosti. Ale přes tyto mezery je vývoj během prvních osmnácti měsíců obzvláště rychlý a důležitý. Na této úrovni si totiž dítě vypracovává soubor poznávacích podstruktur, které se stanou východiskem pozdějších vjemových a intelektuálních konstrukcí“

(Piaget, Inhelderová, 1970, s. 15).

V Piagetově teorii přecházejí postupně (1) spontánní pohyby a vrozené reflexy v (2) naučené zvyky a ty pak v (3) inteligentní jednání.

Samotné senzoricko-motorické stádium má řadu podstádií.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Stadia senzorickomotorického vývoje inteligence. Podle: J. Piaget (1972) *Psychologie inteligence*. Praha:

SPN

1. stádium narození – 1. měsíc využívání vrozených reflexů	Piaget hovoří o „reflexním cvičení“, tj. o zpevňování reflexního chování na základě funkčního cvičení. V průběhu tohoto učení dochází k ‘zobecňující asimilaci’ (dítě dumlá i nové předměty) a k ‘diferencující asimilaci’ (dítě rozlišuje prsní bradavku od jiných předmětů).
2. stádium 1. až 4. měsíc primární kruhové reakce	V této etapě se utvářejí první zvyky, tedy nevrozené formy chování. Jsou však zaměřené výhradně na vlastní tělo nemluvněte. Dítě například náhodně zjistí, že je příjemné dumlat si vlastní palce a navozuje si tedy příjemné pocity dumláním vlastních prstíků. Dosud nejde o účinky vlastního chování na prostředí. Nemají dosud pojem trvání objektu – zmizí-li objekt z jejich zorného pole, přestává pro ně existovat.
3. stádium 4. až 8. měsíc sekundární kruhové reakce	Dítě odhaluje souvislosti mezi vlastním chováním a chováním některých objektů v prostředí. Zjišťuje například, že zatahání za provázek vede k pohybu chřastítka nebo že jeho pláč přivolá matku.
4. stádium 8. až 12. měsíc koordinace sekundárních schémat	Chování se stává více orientované na cíl v důsledku kombinování dříve osvojených schémat a forem chování. Děti začínají anticipovat některé události. Rozvíjí pojem trvání objektu – dítě však hledá schovaný předmět pouze na místě, kde zmizel, i když ví, že se pohybuje.
5. stádium 12. až 18. měsíc terciární kruhové reakce	Děti vykazují značnou zvědavost při zjišťování důsledků svých činů. Šlápne-li například dítě náhodou na hračku panenky a ona vydá hlas, zkouší si dítě na panu sednout. Jestliže se ozve stejný hlas, je šťastné a zkouší něco jiného – třeba svírání panenky v náručí.
6. stádium 18. až 24. měsíc mentální kombinace	Přibližně v 18 měsících začínají být podle Piageta děti schopné symbolického myšlení. Poprvé jsou schopné operovat nikoliv pouze s objekty, ale s pouhými mentálními reprezentacemi těchto objektů. Schopnost operovat se symboly umožňuje dětem osvobodit se od aktuální skutečnosti a napodobovat akce modelů, které již nejsou v jejich přítomnosti.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

➤ Předpojmové myšlení

• Děti v tomto stádiu vývoje mohou již přemýšlet o nepřítomných jevech, neboť mohou využívat *mentální representace* těchto jevů. To je významný krok vpřed od závislosti myšlení na konkrétních přítomných podnětech. V tomto stádiu však děti ještě nejsou schopny na mentální representace (slova, symboly) aplikovat logiku.

• **Předpojmy:** Dítě nerozlišuje jedinečné a obecné a nemá pojem trvání. Na procházce se domnívá, že se vždy stejný slimák objevuje na různých místech, že hora mění tvar, když ji obchází atp. **Transdukce:** Na rozdíl od deduktivního a induktivního usuzování zde nejde o vztah mezi jedinečnými a obecnými výroky, ale o nelogické spojení dvou (nebo více) jedinečných výroků. Příklad: „Včera jsem se zlobil na sestřičku. Sestřička je dneska nemocná. Její nemoc jsem tedy určitě zavinil já!“

➤ Názorné myšlení

• Předškolák začíná chápat první matematické vztahy. Jeho myšlení se však stále řídí přímým názorem. Pravdu jakoby přímo „vidí“. Když například odlije z lahve do dvou sklenic stejné množství vody, zdá se mu, že je více vody v té sklenici, v níž se vytváří vyšší sloupec; nepřihlíží k objemu sklenice. Stejně tak když udělá z hlíny kuličku a z ní potom placičku, myslí, že v placičce je jí více, protože je větší.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

➤ Konkrétní myšlení

- Přibližně kolem 7. roku vstupují děti do stádia konkrétních operací. Na mentální reprezentace (symboly) začínají nyní používat logiku. Piaget hovoří o operačním myšlení. Avšak ačkoliv jsou schopny myslet logicky mnohem lépe než děti v předškolním věku, je jejich myšlení silně vymezeno tím, co je zde a nyní. Podle Piageta dosáhnou vyšší úrovně – tzv. formálních či abstraktních operací – až teprve s nástupem puberty. Až teprve pak budou schopny myslet zcela abstraktně, testovat formálně odvozené hypotézy, chápat pravděpodobnostní soudy atp.
- Dítě v tomto období začíná chápat princip zachování hmoty, váhy a objemu, tedy skutečnost, že dvě stejné kvantify látky mohou být co do hmotnosti, váhy i objemu stejné, ačkoliv jejich tvar může být značně odlišný. Pojem zachování sám prochází vývojem:
  - - v 6–7 letech zachování množství (hmotnosti)
  - - v 9–10 letech zachování váhy
  - - v 11–12 letech zachování objemu.

Ačkoliv jde ve všech případech o stejný princip, nejsou děti v tomto věku schopny přenést (extrapolovat) poznatky z jednoho typu úkolu na druhý. V etapě konkrétních operací dítě není schopno aplikovat v zásadě stejné myšlenkové operace na jevově odlišné situace. Piaget používal k označení tohoto jevu termín „horizontální posun“.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

➤ **Abstraktní myšlení a ryze formální operace**

- Přibližně s počátkem do puberty začíná dítě řešit problémy tak, že na mentální representace aplikuje čistou logiku oproštěnou od zkušenosti. Dostane-li například úkol: „Jestliže je X větší než Y a Y je větší než Q, je větší X nebo Q?“ vyvodí logicky správnou odpověď, která je platná pro všechny konkrétní případy X, Y a Q.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

LEV VYGOTSKY 1896-1934

Socio-kulturní teorie Vygotského

•Psychický vývoj dítěte – závisí na působení **socio-kulturního prostředí – sociální interakce** – dialogy s rodiči/učitelem (**jazyk** je stěžejním článkem Vygotského teorie) - umožňují rozvoj vyšších mentálních funkcí – internalizace poznatků a zkušeností.

•Řešení problémů s podporou člověka s většími zkušenostmi – „**zóna proximálního vývoje**“=rozpětí mezi aktuální úrovní dětských schopností, tak jak se projevují v jeho výkonu, a **latentní kapacitou** tj. možným výkonem, jehož lze dosáhnout s pomocí (mediací) zkušenější osoby – **process of scaffolding**.

Dětské projevy doporučoval posuzovat v **dynamickém hodnotícím prostředí** – rady, pokyny, které při dostatečné latentní kapacitě umožní dítěti řešení zadaného problému.

Lev Vygotsky's sociocultural theory of cognitive development, originally published more than 70 years ago, has generated great interest in modern developmentalists.

1. Aktuální dovednosti a znalosti	2. Zóna proximálního vývoje ZPD	3. Možný výkon s asistencí stane se novou pozicí 1.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE – DĚTSTVÍ - DOSPĚLOST

Psychosociální teorie Erika Homburgra Eriksona

1. Důvěra vs. základní nedůvěra, ctností je: naděje (0 – 1r)
2. Autonomie vs. zahanbení a pochybnosti, ctností je: vůle (1-3)
3. Iniciativa vs. vina, ctností je: účelnost (3-6)
4. Snaživost vs. méněcennost, ctností je: kompetence (6-12)
5. Identita vs. zmatení rolí, ctností je: věrnost, oddanost zvolené životní filozofii (12- 19)
6. Intimita vs. izolace, ctností je: láska (19 – 25)
7. Generativita vs. stagnace, ctností je: pečování, konstruktivní přispění společnosti (25-50)
8. Integrita vs. zoufalství, ctností je: moudrost jako výsledek celkového vývoje jedince (50 a více)

Podrobnější popis Eriksonovy teorie viz Studijní opora na IS

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Eriksonovo pojetí vývoje osobnosti

- Erik H. Erikson v zásadě vyšel z Freudovy koncepce vývojových stádií. Tato stadia však rozšířil, takže zahrnují **celý život jedince**.
- Erikson – podobně jako Anna Freudová, Heinz Hartmann a Robert White – dospěl k závěru, že nikoliv *id*, ale *ego* je základní instancí lidské psychiky. Ego je pro něj autonomní strukturou osobnosti, která se vyvíjí v procesech sociální a kulturní adaptace. **Hlavní funkcí ega je integrovat zkušenost a chování adaptivním způsobem**. Tento důraz na ego v rámci psychoanalýzy je dnes zpravidla označován jako *psychologie ega*. Ego se nesnaží pouze přizpůsobit na prostředí, ale samo nachází tvořivé řešení každého nového problému. I při nezdarech odpovídá aktivně, neboť je v zásadě silné a flexibilní. Mnohé kvality ega přitom odrážejí vliv sociálních a kulturních faktorů.

•Teorie epigeneze

- Erikson přijal jeden z ústředních principů embryologie, princip epigeneze. Podle něj se vyvíjí živý organismus z entity, která je zpočátku nediferencovaná, avšak je v ní nějakým způsobem předprogramován vývoj jednotlivých orgánů i období a sekvence procesů jejich vývoje. Podobně tomu, jako je předprogramován vývoj tělesných struktur a funkcí, je **předprogramován i vývoj psychiky, respektive ega**. Všechny pozitivní kvality ega (důvěra, autonomie, iniciativa atd.) existují v určité formě již při narození; zjevnými se však stávají až v určitých přesně vymezených životních etapách či fázích.
- Erikson postuluje existenci osmi takových kvalit ega. Každá nová kvalita ega je přitom závislá na vytvoření kvalit ega v období předešlých a staví na nich (viz 3. tabulka).

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Psychosociální model vývoje

Erikson se ve svém modelu soustřeďuje na určité *kvality ega*, které vznikají na základě řešení osobních a sociálních krizí..

0-1	úkolem dítěte je získat <i>pocit důvěry</i> v život a ubránit se proti <i>pocitům nejistoty</i>	naděje
1-3	úkolem je zvládnout rozpor mezi pocity <i>autonomie</i> a pocity <i>studu a pochybností</i>	síla vůle
3-6	úkolem je vyřešit konflikt mezi <i>iniciativou</i> a pocity <i>viny</i>	rozhodnost
6-12	úkolem je nabýt pocit <i>snaživosti</i> či <i>usilovnosti</i> v práci a ubránit se <i>pocitům méněcennosti</i>	kompetence
12-19	úkolem je hledání vlastní <i>identity</i> a boj proti jejímu rozplynutí v rozmanitých <i>rolích (konfúze rolí)</i>	věrnost
19-25	úkolem je vytvoření <i>intimního</i> vztahu a vyhnutí se <i>izolovanosti</i>	láska
26-64	úkolem je <i>pečovat o další generace</i> a bojovat proti pocitům <i>stagnace</i>	péče
DE 65+	úkolem je dosáhnout <i>osobní integrity</i> ; její absence se projevuje pocity <i>zoufalství</i> z prožití zbytečného života	moudrost

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Stádia morálního vývoje Lawrence Kohlberga □ **Předkonvenční úroveň:** v prvních dvou stádiích je morálka vnější nikoliv vnitřní, dobro a zlo se posuzuje podle důsledku * **Stádium 1:** Zaměření na trest a poslušnost – co se trestá je špatné, dobré je vyhýbat se trestu, strach z trestu se stává prvořadým motivem v chování * **Stádium 2:** Naivní instrumentální hédonismus – dobro je představováno výrokem: „Co z toho mám já?“, strach z trestu přetrvává, ale přidává se snaha o odměnu □ **Konvenční úroveň:** dostat se na tuto úroveň představuje značný skok, vyvine se etický kodex, který v sobě zahrnuje i potřeby druhých * **Stádium 3:** Hodní kluci a holky – důraz především na vztahy, chtějí být považováni za dobré syny, dcery, manžele, žáky, občany,... občas se mohou vzdát i toho, co chtějí, protože jejich chování by poškodilo druhé * **Stádium 4:** Řád a zákon – Co by se stalo, kdyby každý ve vaší situaci porušil zákon, protože by sis myslel že má dobrý důvod? □ **Postkonvenční úroveň:** málo lidí se dostane na úroveň postkonvenční, do 5. stadia se dostane asi jen 15% lidí a to pouze starších 25 let; stádium 6 nakonec označil za potenciální; i ten, kdo dokáže uvažovat ve stádiu 6, může mít problém ho sladit se svými činy * **Stádium 5:** Společenská smlouva – zákony byly udělány pro člověka, a ne člověk pro zákony * **Stádium 6:** Univerzální etika - řídí se řadou individuálních zásad, které říkají, že jedinec má právo na život, svobodu a spravedlnost * **Stádium 7:** konečné stádium, náboženské; lze ho dosáhnout až na sklonku života; člověk je jen nepatrnou součástí vesmíru, jednota s vesmírem či s bohem

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

- **Kohlbergovo pojetí morálního vývoje**

- Lawrence Kohlberg zkoumal vývoj morálního **usuzování** pomocí *deseti* dilemat, které mají respondenti řešit. Svůj prvotní výzkum provedl se 72 chicagskými chlapci ve věku 10, 13 a 16 let (Kohlberg, 1958). Tento výzkum byl zároveň výchozím bodem pro dlouhodobé zkoumání morálního vývoje, které probíhalo přes 40 let.

- K nejznámějším z původně zkoumaných deseti dilemat patří **dilema Heinze**. Zní takto:

- ***V jisté vzdálené zemi umírala jistá žena na zvláštní druh rakoviny. Jeden lékárník objevil lék, o kterém lékaři věří, že by ji mohl zachránit. Šlo o zvláštní formu radia, jejíž výroba je poměrně nákladná, lékárník však za malou dávku tohoto léku požaduje \$ 2000 – tj. desetkrát více, než ho stojí surovina potřebná k výrobě léku.***

- ***Manžel nemocné ženy se jmenuje Heinz. Heinz si vypůjčil od všech známých peníze, usiloval i o pomoc úřadů a nadací, ale celkem shromáždil pouze \$ 1000. Poprosil tedy lékárníka, aby mu lék buď prodal se slevou, anebo aby počkal se splacením druhé poloviny ceny. Lékárník odmítl se slovy: „Já jsem ten lék vynalezl a teď na něm také chci vydělat!“ Zoufalý Heinz se ocitl v bezvýchodné situaci, neboť vyčerpал všechny legální možnosti, jak svoji manželku zachránit. Vloupal se tedy potají do lékárníkova domu a lék ukradl.***

- **Klíčová otázka** pro zkoušeného jedince zní:

- ***Měl Heinz tento čin udělat? Pokud ano, proč? Pokud ne, proč ne?***

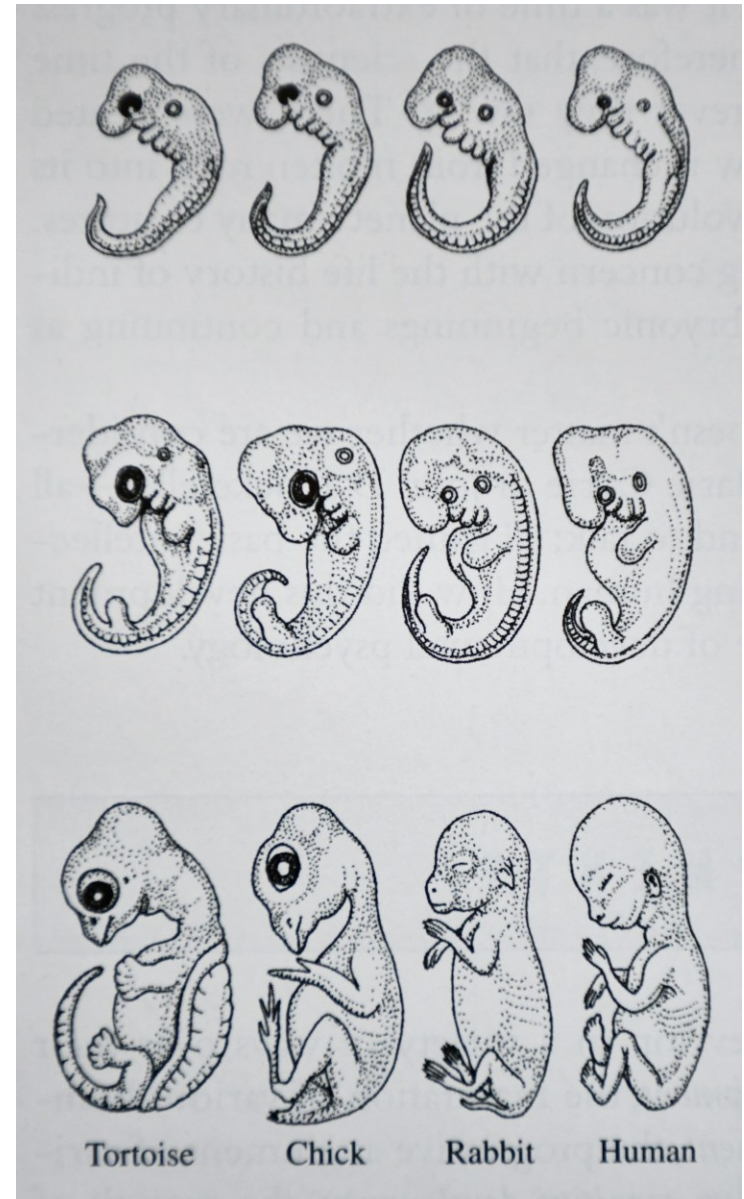
- Dlouhodobé Kohlbergovy výzkumy ukázaly, že si všichni respondenti uvědomují, že jde o složité dilema, o konflikt, o obtížně řešitelnou situaci. Liší se však v tom, v čem spatřují podstatu tohoto konfliktu a čím se ve svém usuzování řídí, jaký mají pojem „spravedlnosti“, „správnosti“ či morálky. Kohlberg ukazuje, že lze tyto koncepce a jim odpovídající formy usuzování uspořádat do hierarchické sekvence šesti úrovní, které se ve vývoji objevují vždy v určité posloupnosti. (Detailní popis – viz Interaktivní Osnova na IS)

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

EMRYONÁLNÍ OBDOBÍ

– vývoj plodu od početí do narození

Embryonální vývoj – zahrnuje progresivní anatomickou *diferenciaci*, tj. změny **od obecného ke specifickému**, od jednodušší formy k vysoce komplexní (**K.E. von Baer** 1792-1876) a nejenom v anatomii - stejné principy se uplatňují později i v chování dítěte – např. úchop

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Základní formy prenatálního vývoje

- V přírodě se vyskytují **dvě základní formy prenatálního vývoje**. První z nich můžeme pozorovat například u **hlodavců**. Tito tvorové mají relativně krátkou dobu březosti a matce se narodí velké množství značně nevyvinutých mláďat – jsou malá, slabá, holá, bezmocná, se špatnou koordinací pohybů atd. Tito tvorové mají zpravidla malý mozek, nevyvíjí se u nich příliš složité vzorce sociálního chování a žijí poměrně krátce.
- Druhou formu prenatálního vývoje můžeme pozorovat u **větších savců**. Ti mají naopak poměrně dlouhou dobu březosti a matce se narodí malé množství relativně vyvinutých mláďat schopných se o sebe postarat hned po narození. Například mládě zebry je schopno několik hodin po narození běhat se stádem a v případě ohrožení nakopnout útočníka. Tito tvorové mají zpravidla velký mozek, složité formy sociálního chování a žijí poměrně dlouho.
- Nápadnou **výjimku** z těchto dvou forem prenatálního vývoje představují primáti a zejména **člověk**. Ten má velký mozek, komplexní formy sociálního chování a žije relativně dlouho, avšak ve srovnání s ostatními velkými savci se rodí poměrně bezmocný a málo vyvinutý. Podle některých biologů je člověk „embryem“ ještě po porodu a zůstává jím ještě po celý první rok svého života. Vývoj, který u ostatních druhů probíhá ještě v děloze, tak u něj probíhá ještě nějaký čas po narození.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Nezralost lidského mláděte

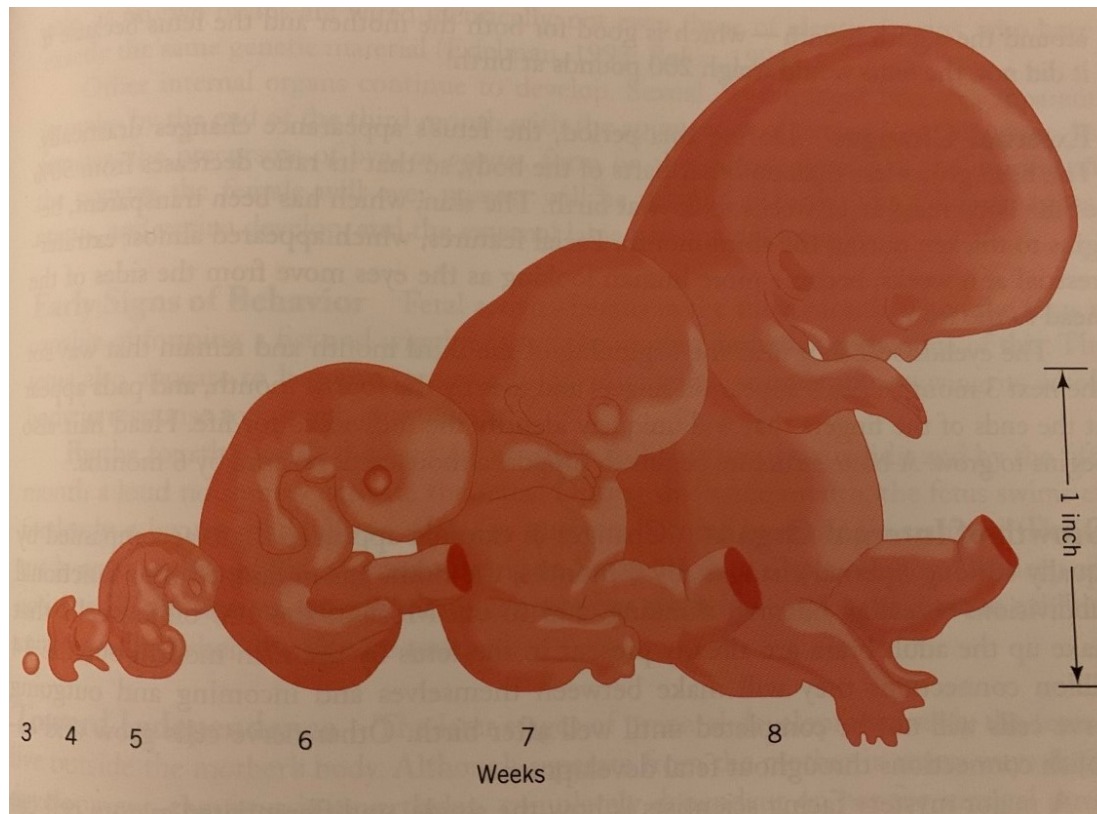
- S sebou nese řadu důsledků. Mnoho našich druhových charakteristik a dovedností vzniká až po porodu, ne před ním. Zatímco příslušníci ostatních druhů dozrávají v relativně klidném prostředí dělohy, my **dozráváme v prostředí bohatém na celou řadu fyzických, sociálních a kulturních podnětů.**
- To od nás vyžaduje vysokou schopnost **adaptace** a zejména **učení.** A skutečně také žádný jiný tvor není tak schopný učit se, ani není tak závislý na této schopnosti jako člověk.
- A navíc dlouhé období nezralosti mimo mateřské lůno s sebou přináší pro každého jedince značně odlišné prostředí; tato **variabilita** prostředí přispívá ke značné variabilitě znaků u jednotlivých příslušníků našeho druhu. S touto **pestrostí osobností** a osudů se u ostatních tvorů patrně nesetkáme.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

ETAPY PRENATÁLNÍHO VÝVOJE

Prenatální stadium je obdobím od početí po narození dítěte. Zpravidla se dělí na tři etapy:

- **Zárodečné** v užším slova smyslu (do dvou týdnů) – období zygoty
- **Embryonální** (od dvou týdnů do tří měsíců) – diferenciací tkání a struktur
- **Fetální** či období plodu (od tří měsíců do narození)

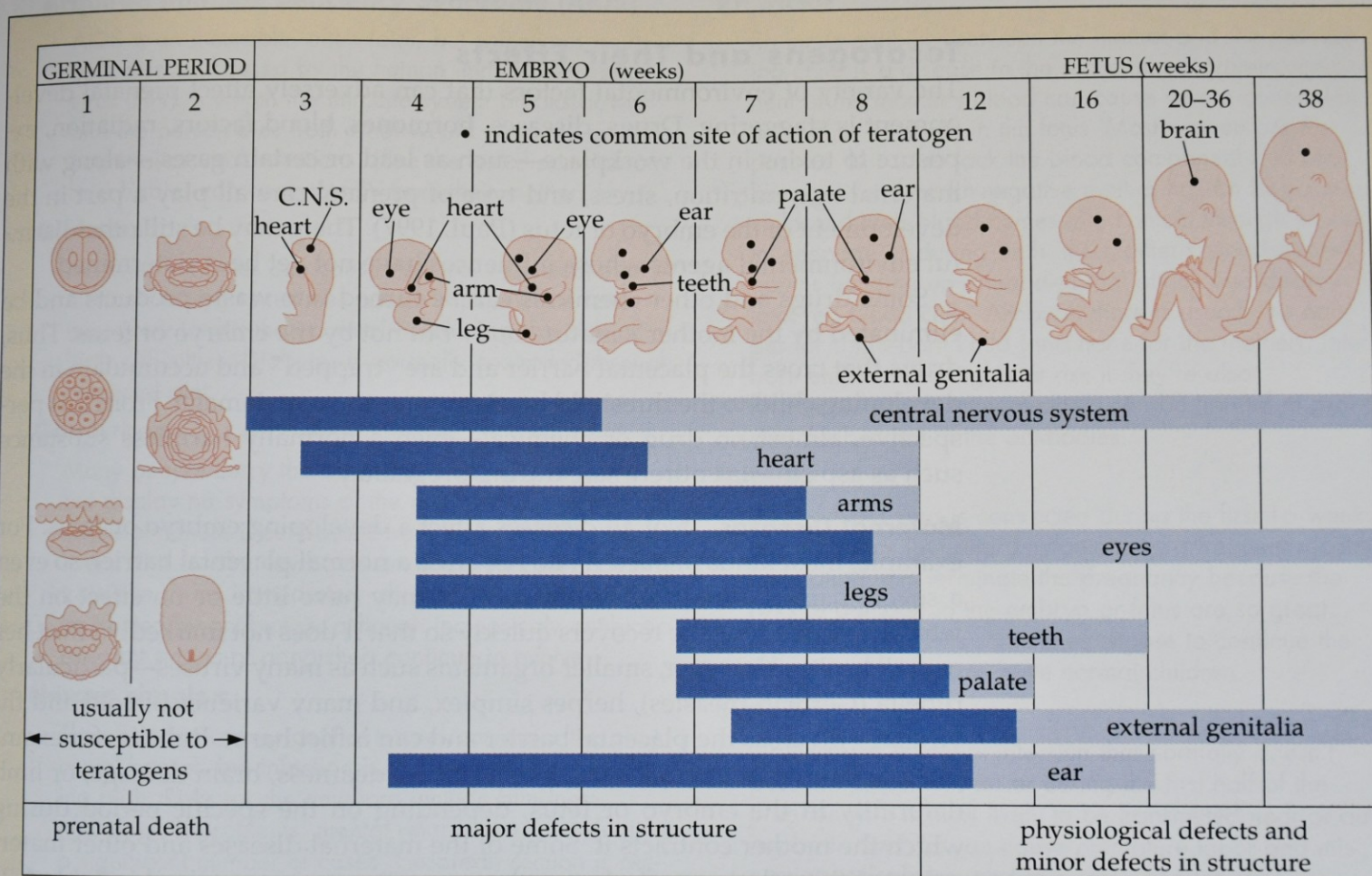

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Etapy prenatálního vývoje

Figure 4-4 Critical Periods In Prenatal Development

Green represents highly sensitive periods; blue represents less sensitive periods.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

PRENATÁLNÍ VÝVOJ

Figure 4-3

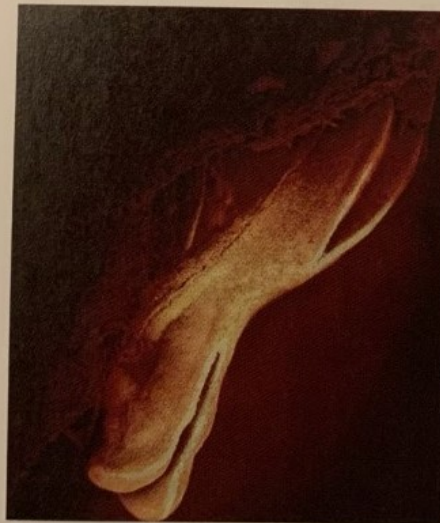
Major milestones in development: (A) A two-cell organism showing the first cleavage a few hours after fertilization. (B) The germinal period at 2 days—no cell differentiation exists yet. (C) An embryo at 21 days. Note the primitive spinal column. (D) A 4-week-old embryo. One can now distinguish the head, trunk, and tail. The heart and nervous system have started to function by this time. (E) A 5-week-old embryo. The arms and the legs are beginning to unfold from the trunk. (F) A 9-week-old fetus showing the umbilical cord connection with the placenta. (G) A 16-week-old fetus showing the umbilical cord connection with the placenta. All internal organs have formed but are not yet fully functional. (H) A 20-week-old fetus. At this stage, most internal organs have begun to function, and the fetus is able to kick, turn its head, and make facial expressions.

A

B

C

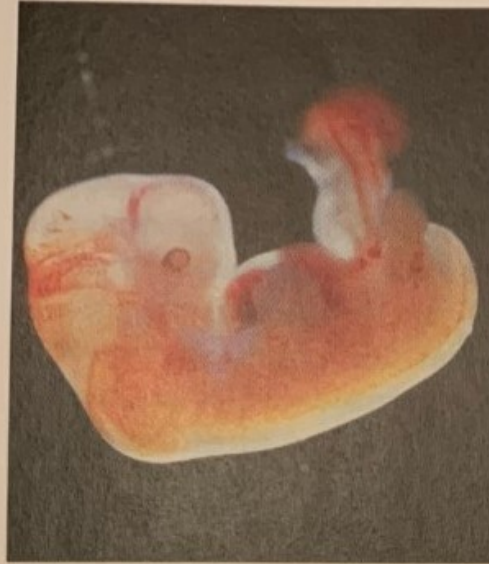

D

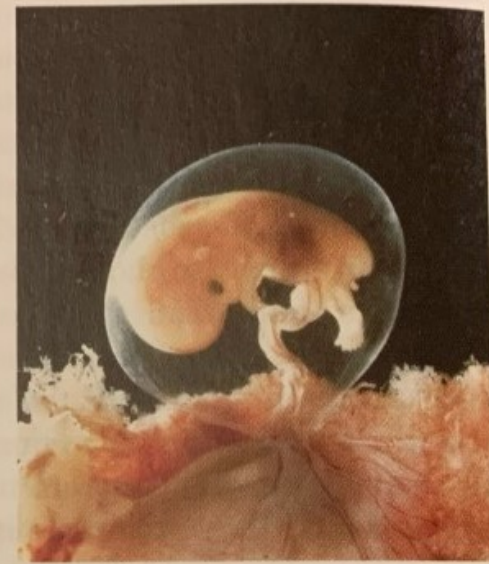

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

PRENATÁLNÍ VÝVOJ

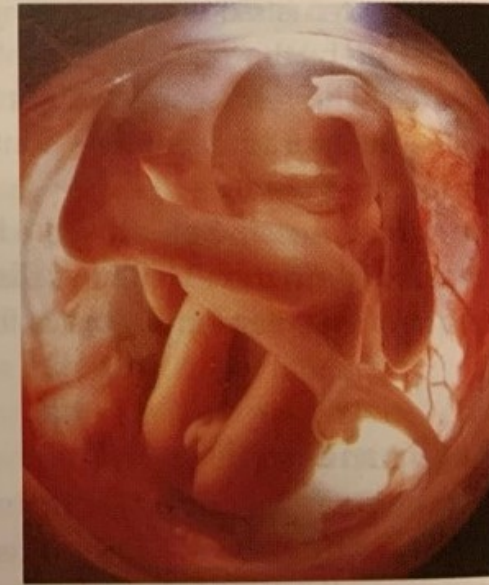
E

F

G

H

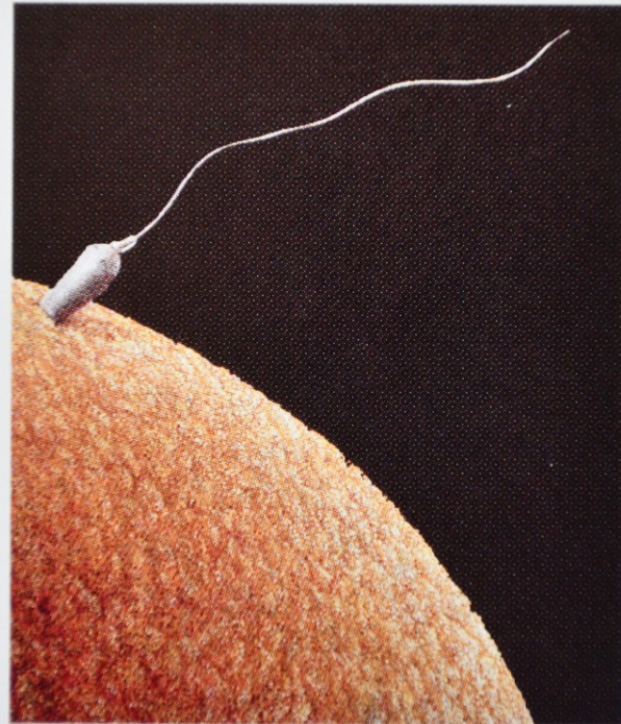
VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

POČETÍ – OPLOZENÍ VAJÍČKA

Millions of sperm from the father enter the vagina of the mother, but only several hundred reach the ovum and only one actually fertilizes it.

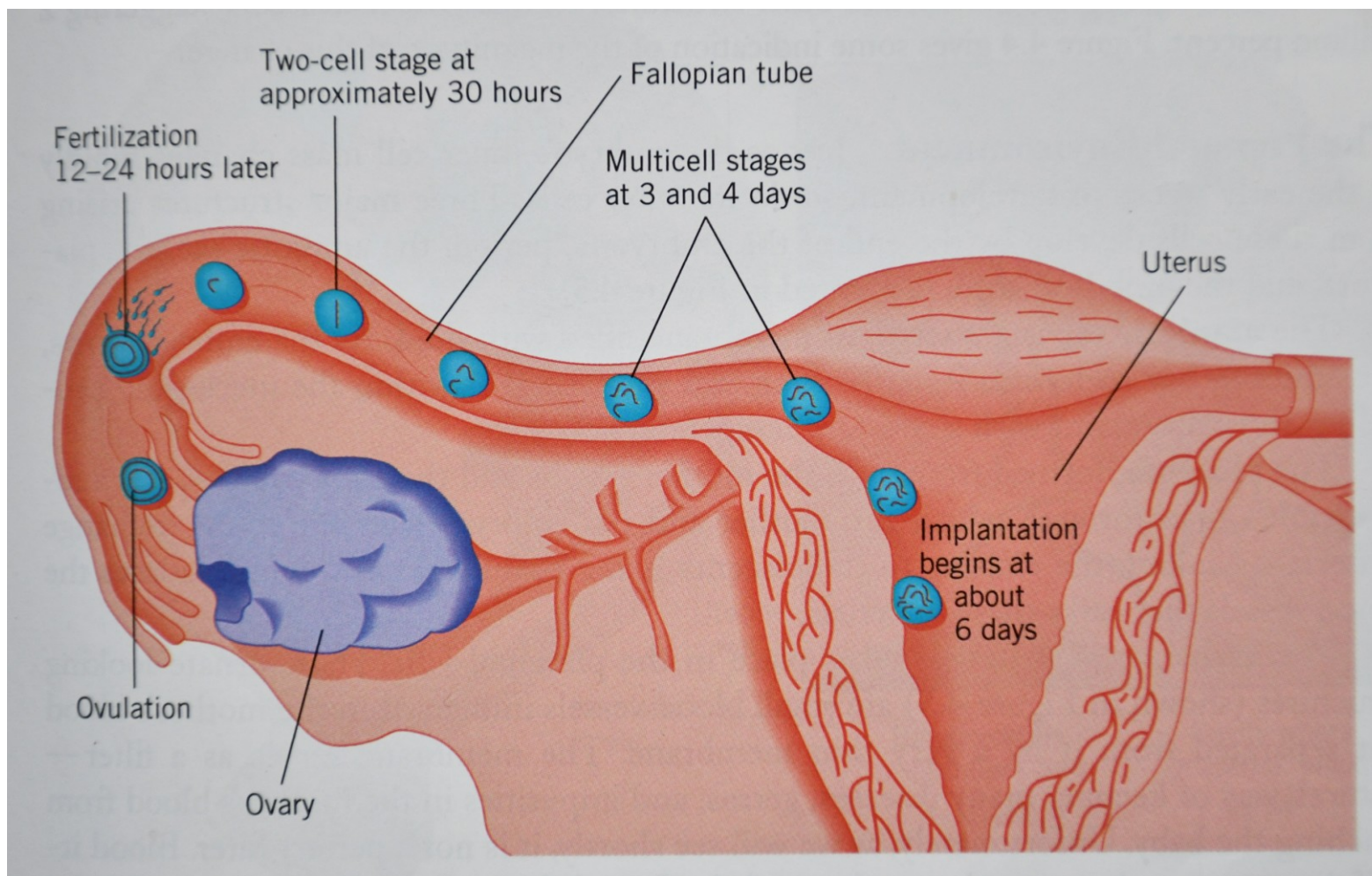
A living human ovum at the moment of conception. Although some sperm cells have begun to penetrate the outer covering of the ovum, only one will actually fertilize it.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

POČETÍ a ZÁRODEČNÉ OBDOBÍ

Jde o období charakterizované oplozením vajíčka, jeho rýhováním, vznikem blastocysty, jejím uhnížděním ve sliznici dělohy a vytvořením zárodečného stvolu.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

➤ Oplození vajíčka (početí)

Vývoj lidského organismu začíná aktem oplození (koncepce), tj. splynutím mužské a ženské pohlavní buňky (gamety). K oplodnění vajíčka, které bylo uvolněno z Graafova folikulu ve vaječníku, dochází v době ovulace, k níž dochází zpravidla uprostřed menstruačního cyklu. Zatímco spermie (přesněji řečeno její aktivní část, spermatozoa) žije asi 48 hodin, žije vajíčko pouze 24 hodin. Ze dvou gamet s polovičními (haploidními) sadami chromozómů, z nichž jedna pochází od otce a druhá od matky, vzniká oplozené vajíčko (zygota) s úplnou sadou chromozómů (diploidní). Oplození je impulsem k dalšímu rychlému vývoji zygoty, kterým je rýhování.

➤ Rýhování vajíčka

Několik hodin (asi 36) po splynutí pohlavních buněk dochází k prvnímu dělení zygoty na dvě, později na čtyři, osm, šestnáct atd. stejně velkých buněk (blastomer). V průběhu tohoto mitotického dělení buněk se vajíčko přemění v útvar podobný moruši (či malině), který odpovídá stádiu moruly. Toto dělení probíhá první čtyři dny ve vejcovodu. Na konci čtvrtého dne má zygota asi 64 buněk a získává postupně tvar zvnějšku podobný nafukovacímu fotbalovému míči – je vevnitř dutá a na povrchu jsou pravidelně uspořádané buňky. Již v tomto období jsou zjišťovány značné interindividuální rozdíly ve velikosti buněk a v rychlosti jejich mitotického dělení. Od této chvíle se jedna z buněk začíná chovat jinak než ostatní. Z ní se v dalším vývoji vyvine lidský jedinec, zatímco z ostatních buněk se vyvine trofoblast, z něž vzniká placenta. Tento útvar je označen jako blastocysta. Během vývoje zygoty se z blastocysty utváří:

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

- 1. **Z povrchových pravidelně uspořádaných obalových buněk**, které jsou světlejší, vzniká **trofoblast**. Buňky trofoblastu se vzniku vlastního zárodku vůbec neúčastní, ale později z nich vznikne jedna z plodových blan – blána křká (chorion), která zprostředkuje zárodku především vyživovací funkce.
- 2. Temnější a více granulované buňky, které jsou uvnitř moruly, vytvářejí pod trofoblastem druhou část vajíčka – **zárodečný uzel (embryoblast)**. Z něj vznikají základy nového jedince a také další extraembryonální orgány.
  - a) **zárodečný terč**, který nejdříve sestává ze dvou vrstev (ektodermu a endodermu), později ze tří vrstev:
    - **ektoderm** – nervová soustava, hypofýza, dřev nadledvinek, smyslové epitely
    - **mesoderm** – pobřišnice, poplicnice, soustava močová a pohlavní, cévy, chrupavky, svalstvo
    - **endoderm** – soustava trávicí a dýchací
  - b) **extraembryonální orgány**
    - **amniotický vak** - později v něm vzniká plodová voda, která je důležitým prostředím pro zárodek a plod
    - **žloutkový váček** – rudimentární vývojový prvek
    - **placenta** – vzniká srůstem chorionu křkého a sousedící děložní sliznice; zprostředkovává přenos krevních plynů, živin a hormonů mezi tělem plodu a matky
    - **pupeční šňůra** – spojuje zárodek s placentou

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

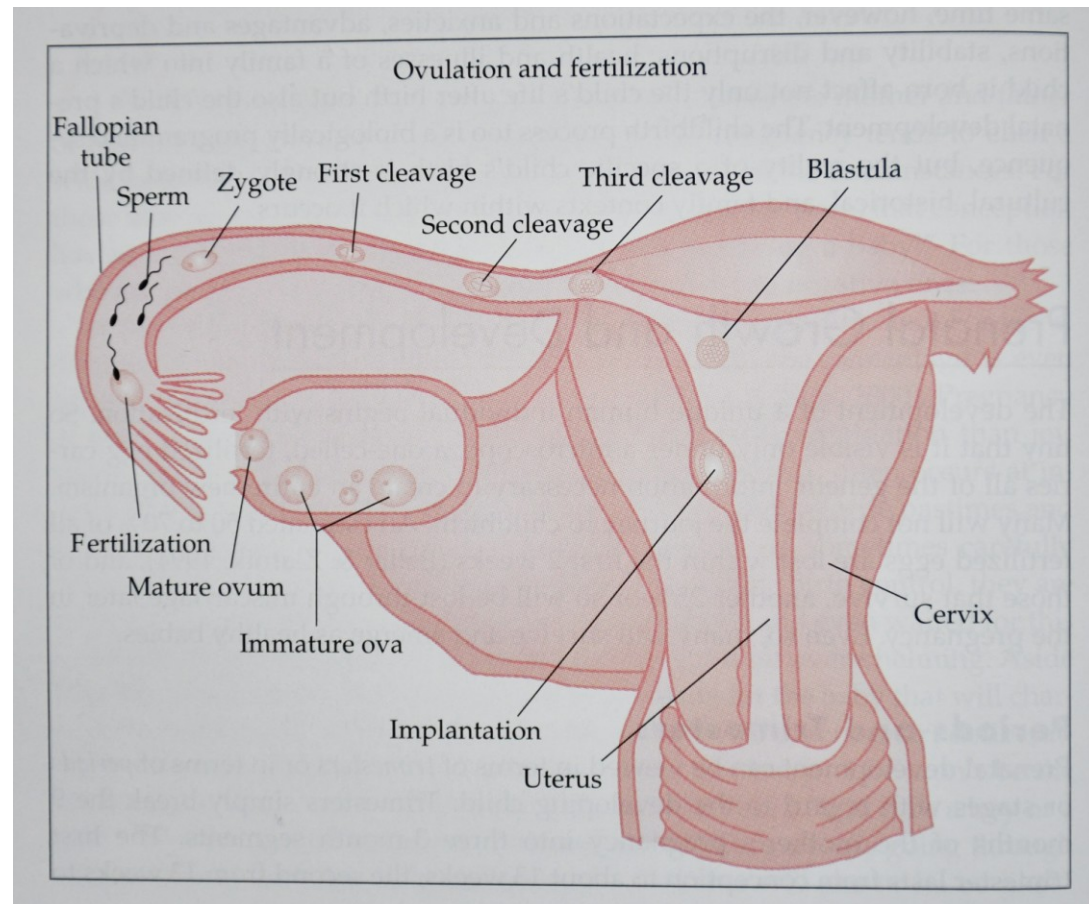
- **Uhnízdění zárodku (nidace, implantace)**
- **Oplozené vajíčko** putuje asi tři až čtyři dny vejcovodem a mění se z moruly v blastocystu.
- **Blastocysta** asi den až dva volně plave v děloze a pak se v průběhu 6.–8. dne začne *uhnízd'ovat* do sliznice děložní.
- Přitom se velmi silně mění jak její vnější část (trofoblast), tak část vnitřní (embryoblast).
- **Sliznice dělohy** je v tomto stádiu zduřelá a bohatě prokrvená.
- Na počátku těhotenství se normální menstruační cyklus v tomto stádiu zastaví a nedochází k odbourávání sliznice.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Uhníždění zárodku (nidace, implantace)

Trofoblast se rychle klkovitě a síťovitě vrůstá do děložní sliznice, rozleptává její jemný povrch, až vyhloubí jamku, do níž se zárodečný váček zanoří. Asi po 40 hodinách od počátku nidace zapadne celý váček pod povrch děložní sliznice, která se nad ním uzavře.

Původní otvor se zaplní sraženinou a vrstvou trofoblastu zvanou víčko (operculum), které plní imunitní funkce, neboť **matčin organismus tělísko vnímá jako nepřátelské**; časem (asi za 12 dní) se otvor zcela zacelí přerůstající povrchovou slizniční vrstvou. Tím je nidace ukončená. Na konci této etapy je **zárodek** (tj. váček, **blastocysta**) asi 4 mm velký. Žena zpravidla o této události ještě nic neví.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA JEDNOTLIVÝCH VÝVOJOVÝCH OBDOBÍ

Prenatální období =devět měsíců, od oplození vajíčka až po porod

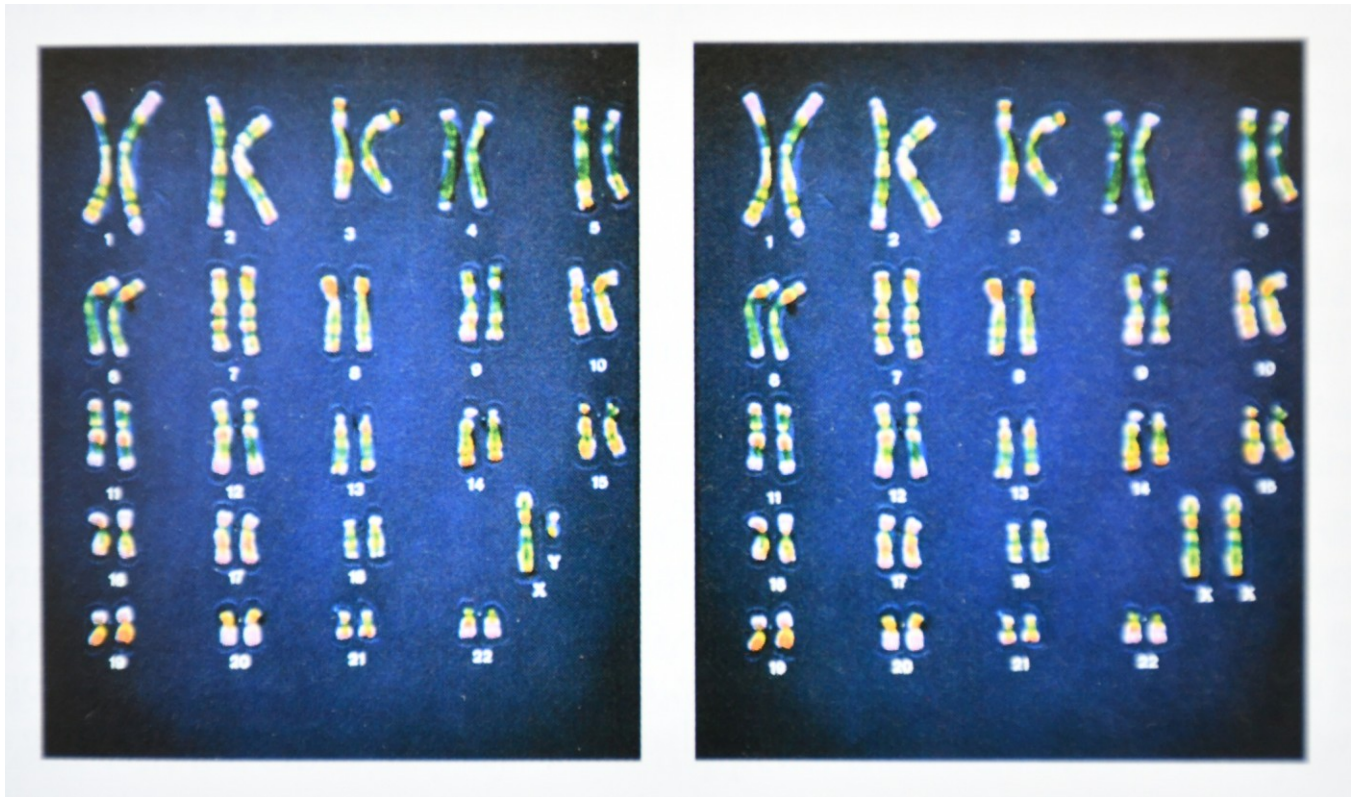
Člení se na tři fáze:

1. Od **oplození po uhnízdění** blastocysty – končí vznikem tří zárodečných listů, trvá asi tři týdny, ve třetím týdnu vznik nervové trubice
2. **Embryonální** období – do 12. týdne (konec prvního trimestru), vznik všech orgánových základů, embryo citlivé - v tomto období mohou vznikat vývojové vady
3. **Fetální** období – dokončování vývoje orgánových systémů, některé už začínají i fungovat, trvá až do narození - v tomto období nereaguje se zvýšenou citlivostí plod i matka

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Pohlaví: genetické pohlaví určeno chromozomy X a Y, ale pohlavní znaky určují hormony, **všechna embrya jsou primárně samičí**, ale rozvoj mužského pohlaví určuje **testosteron** (produkovaný varlaty), **pohlavní orgány vznikají v embryonální fázi**, ve fetálním období pak působí pohlavní hormony i na vývoj mozku.

Páry lidských chromozomů

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

2. měsíc – v 7. týdnu první pohyby (málo znatelné),

v 8. týdnu dostávají charakter záškubů,

v 9. týdnu izolované pohyby končetin a posléze i hlavy

3. měsíc – reakce na dotek v okolí úst a nosu, pohybuje jazykem, zívání, sací pohyby, na podráždění sevření prstů, pohyb hlavy i končetin, otočí se kolem své osy

4. měsíc – střídavý pohyb rukama a nohama, reaguje na dotek kdekoliv na pokožce, otevírá a zavírá ústa, mění výraz tváře, na podráždění víček reaguje jen víčky (a ne celým tělem jako dřív), začínají se vytvářet základní reflexy

5. měsíc – reaguje na tlak a zvukové podněty (zejména z matčina těla – tlukot srdce), rozlišuje základní chutě, pohyb aktivnější a diferencuje se, rozdíly v denní a noční aktivitě, v době mezi 18. a 20. týdnem začíná matka vnímat pohyby plodu, matky registrují asi jen 40% pohybů

6. měsíc – zvětšuje se intenzita pohybů končetin, všechny pohyby stále nekoordinované, diferencují a prohlubují se reakce na podněty, reaguje i na zvuky z vnějšího prostředí (modifikované amniovou tekutinou)

7 – 9. měsíc – motorika i percepce se dále rozvíjí, zlepšuje se kvalita smyslů – vzrůstá propustnost placenty, takže se rozvíjí i chuť a čich, střední ucho ukončuje vývoj v 7. – 8. měsíci a s ním se rozvíjí i patřičná korová centra, vznikají specifické zkušenosti (matčin hlas, intonace mateřského jazyka,...), na konci těhotenství je děloha napjatá a ztenčená takže působí jako zesilovač, rozvoj smyslů závisí na stimulaci

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Matka a plod: pro rozvoj plodu je významné spojení s matkou, komunikace může probíhat fyziologicky (krev přes placentu – hormonů, metabolismu...), smyslově (pohybem, tlakem, zvukem...), a emočně (tím že se matka na dítě soustředí, má k němu určitý vztah... (nechtěné děti bývají častěji potraceny, než chtěné, aktivním účastníkem komunikace je také plod

-**Nedonošené děti** (Langmeier, Krejčířová): bývají labilnější, dráždivé, současně méně reaktivní na smyslové a sociální podněty

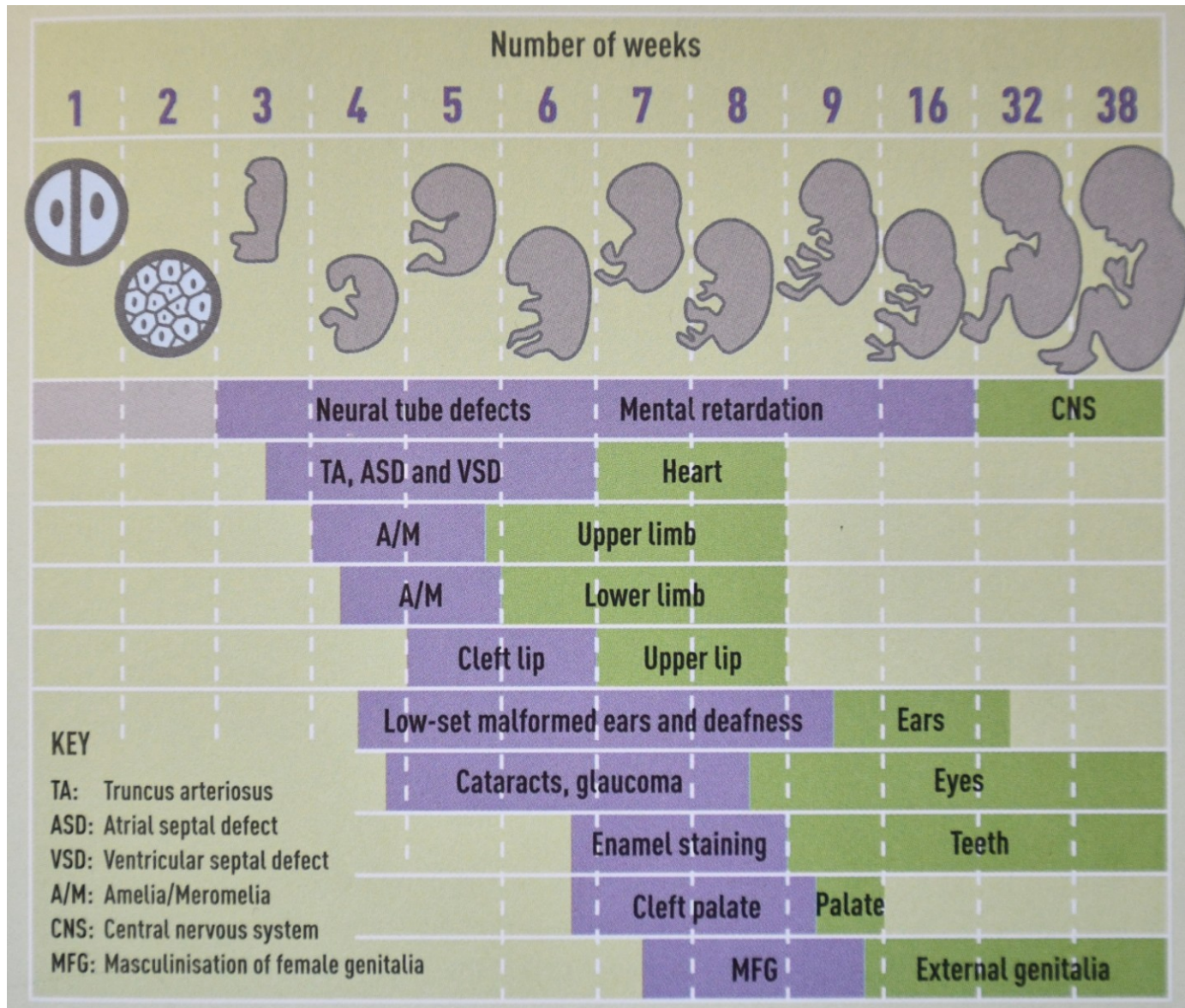
-**Prenatální diagnostika:** ultrazvuk, alfa fetoproteinový test (z krve matky, rozštěp páteře, anencefálie), amniocentéza (Downův syndrom)

Obecné znaky prenatálního vývoje: některé funkce se objevují ve specifickém období (některé vymizí ve specifickém období), ve fetálním období je četnost pohybové aktivity stabilní – zabírá 20-30% času, některé pohybové funkce plodu jsou základem funkcí postnatálních (sání, zívání., jiné mají svůj smysl již před porodem (změna polohy těla, polykání amniové tekutiny)

-**Plod má vrozenou schopnost reagovat na podněty** (změna matčiny polohy, zvukové podněty), reaguje tak jak je pro něj výhodné, jeho reakce se postupně diferencují a přibývají, je schopen nejjednodušších forem učení, dokáže se naučit rozlišovat některé podněty a reagovat na ně různými způsoby (většinou změnou intenzity pohybu)

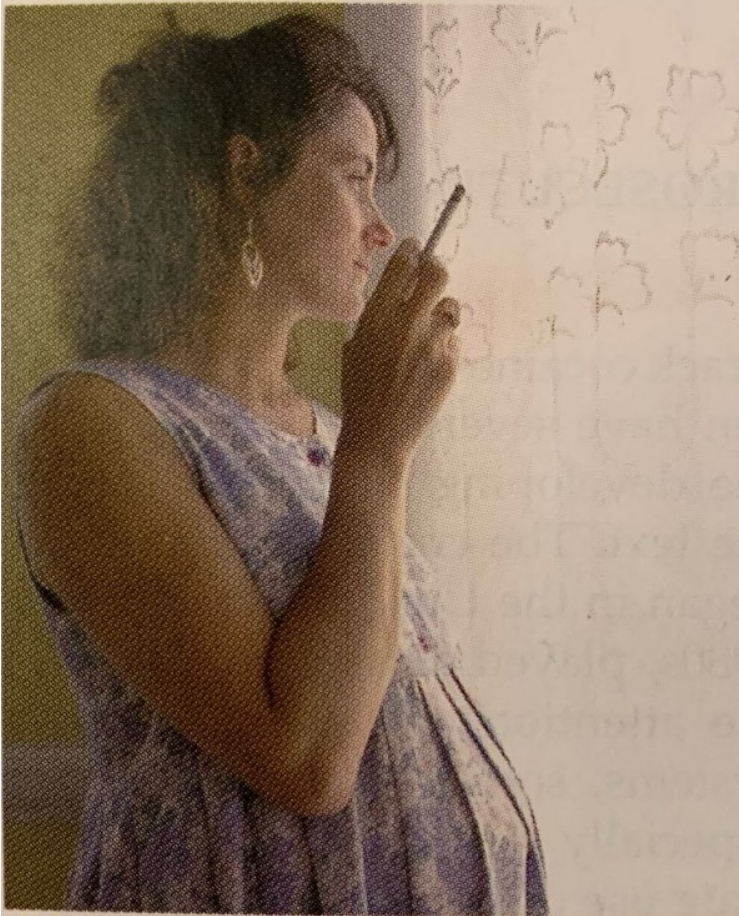
-rozvíjí se bazální pocit bezpečí ☑ chování je již individuálně typické, jeho znaky přetrvávají i po narození (zpravidla projevy temperamentu, intenzita, množství, frekvence pohybová).

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

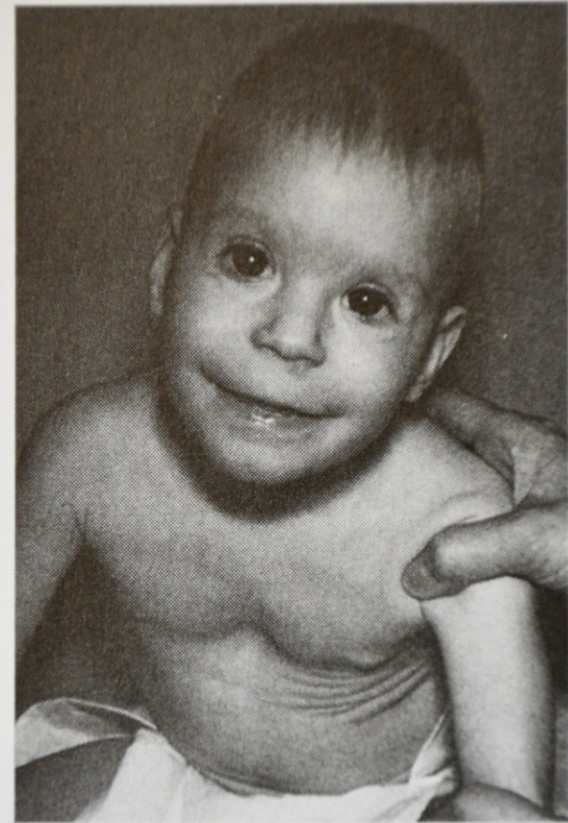

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

TERATOGENY

Smoking has been clearly linked to fetal abnormalities.

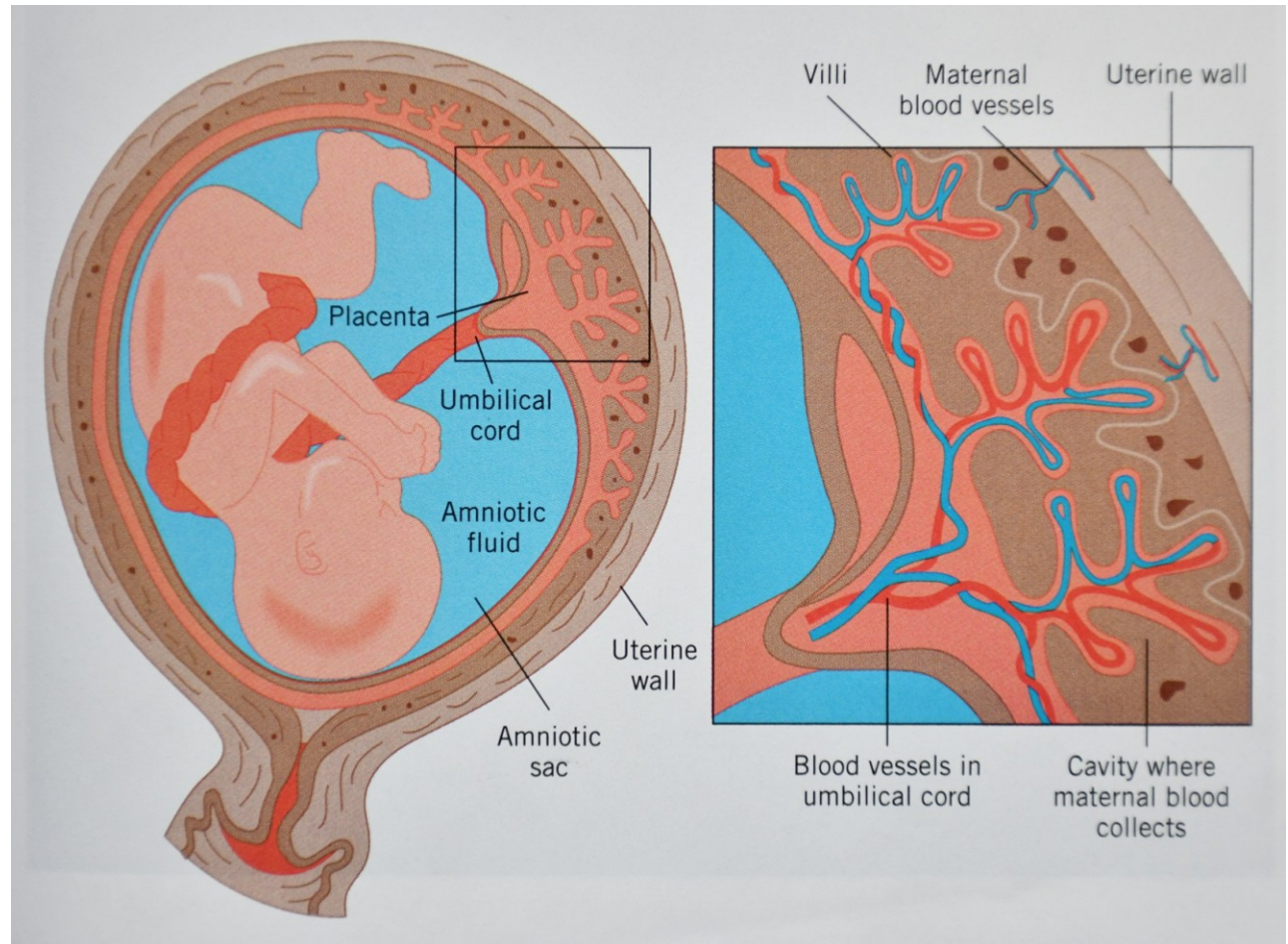

Infant born with fetal alcohol syndrome.

GVÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Prenatální vývoj lidského plodu trvá **9 kalendářních měsíců**. V tomto období se vytvářejí všechny potřebné předpoklady pro budoucí samostatný vývoj plodu. Plod je velice brzy aktivním organismem, který je schopen i nejjednodušších forem **učení**

a jehož projevy jsou již v této době **individuálně specifické**. Dovede diferencovaně reagovat na různé smyslové podněty – **taktilně-kinestetické a sluchové**. Pro rozvoj plodu je důležité **spojení s mateřským organismem**.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

POROD - NOVOROZENECKÉ OBDOBÍ

Normální porod

- ve 38. – 42. týdnu
- průměrná hmotnost novorozence 3300 – 3400g
- měří v průměru 50cm
- Výrazná změna prostředí = zátěžový okamžik pro dítě,
- Rychlý nástup funkcí mnoha orgánů (dýchání, trávicí trakt)

APGAR-ova škála:

vzhled (barva), pulz (srdeční rytmus), grimasy (iritabilita), aktivita (svalový tonus), respirace

The Apgar Scale is a quick objective assessment of a newborn's condition.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

APGAR-ova škála - skorování:

Table 4-4 The Apgar Scoring System for Newborns

	Scores		
	0	1	2
Pulse:	Absent	Less than 100	More than 100
Breathing:	Absent	Slow, irregular	Strong cry
Muscle tone:	Limp	Some flexion of extremities	Active motion
Reflex response:	No response	Grimace	Vigorous cry
Color*:	Blue, pale	Body pink, extremities blue	Completely pink

*For nonwhites, alternative tests of mucous membranes, palms, and soles are used.

Source: "Proposal for a New Method of Evaluating the Newborn Infant" by V. Apgar, *Anesthesia and Analgesia*, 1953, 32, 260. Used by permission of the International Anesthesia Research Society.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

NOVOROZENECKÉ OBDOBÍ

- Trvá asi jeden měsíc od doby porodu, je to adaptační období, reaguje pomocí **reflexů (sání, úchopu, chůze)**, veškeré projevy chování závisí na biorytmu, krátké úseky bdění vyplňuje uspokojování biologických potřeb (až postupně se dá zaujmout i jinými podněty), bdělost se dá ovlivnit (např. změnou polohy)

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

Brazeltonova škála: rozlišuje šest základních stavů novorozence

- **Hluboký spánek:** dech pravidelný, oči zavřené, nízký svalový tonus, změna stavu je méně pravděpodobná než v ostatních
- **Lehký spánek:** REM fáze, rychlé pohyby očí, zavřená či přivřená víčka, dech nepravidelný, nízká úroveň aktivity s drobnými záškuby či nahodilými pohyby
- **Dřímota:** přechodný stav mezi spánkem a bděním, oči otevřené či polootevřené s kalným pohledem, nízké svalové napětí,
- **Klidný bdělý stav:** s jasným pohledem, veškerá pozornost zaměřena na pozorování a naslouchání, aktivita nízká, střední svalové napětí, zapojování se do sociální interakce
- **Aktivní bdělý stav:** oči otevřené, značná pohybová aktivita s velkými pohyby končetin, častější krátké hlasové projevy
- **Pláč:** oči otevřené nebo zavřené, velká pohybová aktivita, vysoké svalové napětí, dech nepravidelný, pláč

Brazeltonova neonatální škála hodnotí 4 dimenze:

1. *Interaktivní chování*
2. *Motorické chování*
3. *Ovládání fyziologického stavu*
4. *Reakce na stres*

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

KOJENECKÉ OBDOBÍ

Od 1 měsíce – 1 roku

= **Fáze receptivity** – hlavním účelem = ***získání důvěry ve vztahu ke světu***

Měření Inteligence

Výzkum ukazuje, že přibývání na váze a zvětšování objemu hlavy v prvním měsíci života kojence – se váže k vyššímu IQ ve školním věku

- ***Mullen Scales of Early Learning*** (0-5 let) –

pohybové, vizuální a jazykové schopnosti

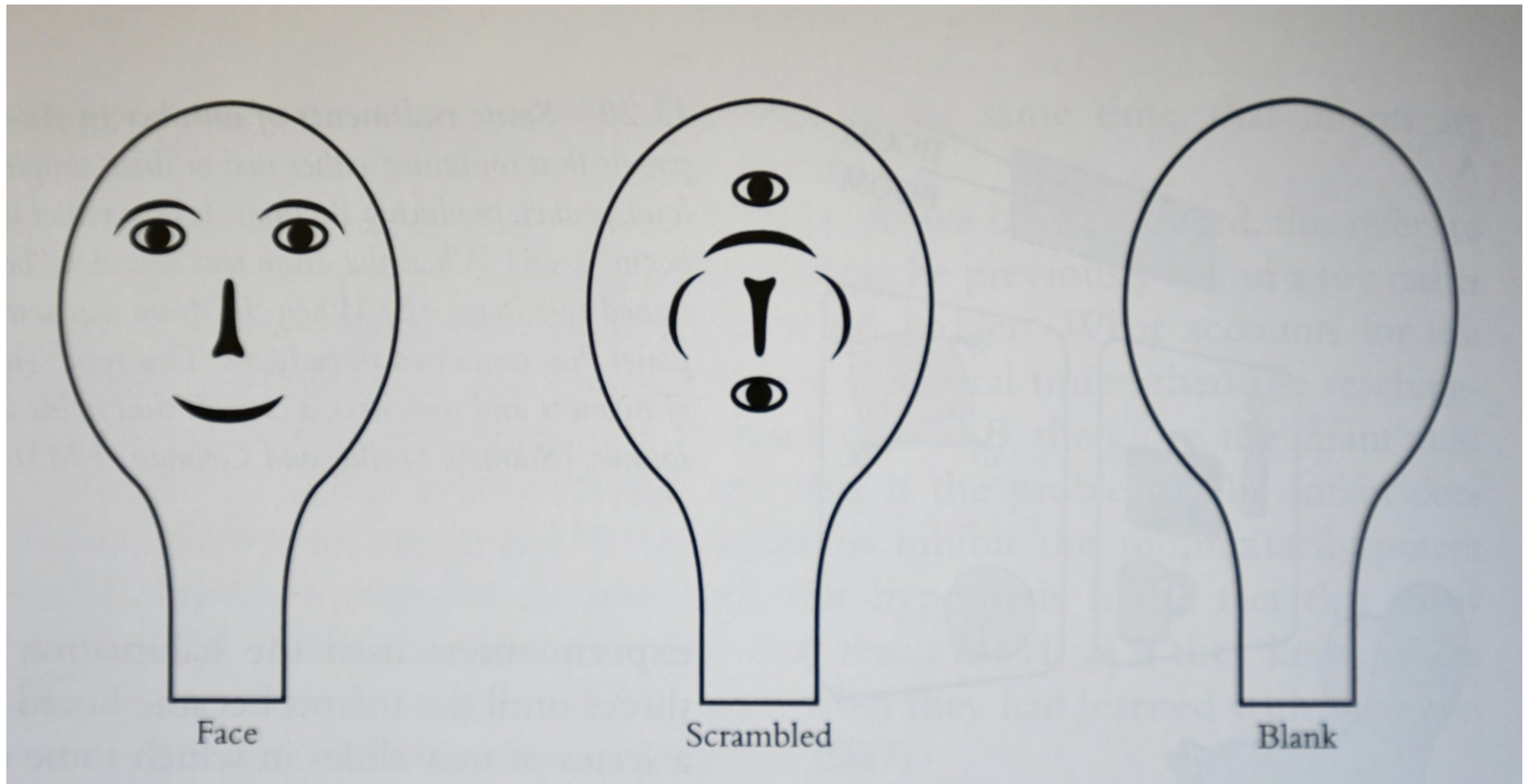
- ***Bayley Scale of Infant Development*** (1m-3,5let)

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

KOJENECKÉ OBDOBÍ = 1 měsíc – 1 rok

Rozpoznávání tváří - již krátce po narození kojenci přednostně zaměřují pohled na lidskou tvář spíše než na jiné předměty

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

KOJENECKÉ OBDOBÍ = 1 měsíc – 1 rok

Potřeba stimulace a s tím související učení:

1. Fáze rozvoje poznávacích procesů = období **senzomotorické inteligence**

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

KOJENECKÉ OBDOBÍ

= 1 měsíc – 1 rok

2. Poznávání a učení probíhá na úrovni kontaktu s okolním světem v časově limitovaném úseku přítomnosti

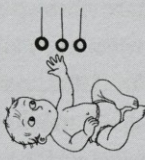
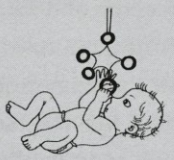

3. Pro rozvoj poznávacích procesů = důležité vnímání – zrakové a motorika.

4. Zrakové vnímání – rozvoj teprve po narození – schopnost vrozená, ale vyžaduje specifickou stimulaci

5. Pohybový vývoj = důležitý pro rozšíření podnětové nabídky a možnosti upokojit zvědavost vlastní aktivitou

(Obr. Thorová, 2015)

Psychomotorický vývoj kojence od narození do 12 měsíců.

	0–2 měsíce	3–5 měsíců	6–8 měsíců	9 měsíců
supinační poloha (na zádech)				
	asymetrická poloha	symetrická poloha	převrací se ze zad na břicho	hraje si s tělem a předměty, vkládá nohy do úst, ruce spolupracují
pronační poloha (na bříšku)				
vertikalizace				
	asymetricky položená hlavička, pomalu ji zdvihá	pase koniky, hlava zdvížená ve střední linii	vysoký zdvih s oporou rukou, uvolňuje si ruku k úchopu a lezení, sed (8 měs. +)	lezení, klek, snaha o stoj
vizuomotorická koordinace				
	prohlíží si předměty, natahuje po nich ruce	uchopuje předměty, manipuluje a třese s nimi	převaluje a posunuje předměty	zdvihá předměty ze země a manipuluje s nimi
vokalizace a řeč	hrdelní zvuky, křik	univerzální vokalizace, broukání	žvatlání (užívá hlásky a slabiky mateřského jazyka)	první slůvka, duplikace slabik
sociální interakce	protosociální chování	sociální úsměv	reciproční kontakt	sdílení pozornosti, rozeznává blízké osoby, reciproční hříčky

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

KOJENECKÉ OBDOBÍ = 1 měsíc – 1 rok

Poznání trvalosti a stability objektů = důležitý mezník v kognitivním rozvoji

V raném kojeneckém věku – rozvoj především **implicitní paměti**

Ve druhé polovině kojeneckého věku – i **explicitní, deklarativní paměť**
tj. schopnost uchovávat různé poznatky

Předpoklady k rozvoji řeči: Sluchové vnímání = **diferenciace specifických řečových zvuků = fonémů**, stejně jako schopnost produkovat zvuky podobné fonémům (**broukání, žvatlání**), interakce vrozených dispozic a učení a též i kvalita stimulace.

Dítě má **vrozenou schopnost emočně reagovat** – emoční projevy = velmi důležité

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

KOJENECKÉ OBDOBÍ – SOCIALIZACE

Prostředkem socializace =
učení v rámci **mezilidské
interakce**

Lidé dítěti
zprostředkovávají různé
zkušenosti a rozvíjejí tak
jeho schopnosti

Proces socializace závisí
především na interakci s
matkou/rodiči – obě
strany **pro tuto interakci
vybaveny vrozenými
dispozicemi**

Matka/otec ve vztahu k dítěti = **zrcadlo** – zpětná vazba – základ pro **učení nápodobou**

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

KOJENECKÉ OBDOBÍ – SOCIALIZACE

6.=9. měsíc – dítě začíná odlišovat matku od ostatních lidských bytostí

Separační úzkost (Bowlby a Robertson, 1952) a strach z cizích lidí = jeden z nejdůležitějších signálů normálního vývoje

Matka = jeden z prvních objektů, které dítě chápe jako trvalé

Postupně akceptuje i svou vlastní samostatnost – oddělenost od mateřské bytosti – v důsledku této zkušenosti dítě rozvíjí tendence udržet zájem matky různými způsoby – rozvoj dětských kompetencí např. komunikace

Citlivá matka – dovede rozeznávat signály potřeb dítěte a přiměřeným způsobem je uspokojovat. Matka svými reakcemi poskytuje dítěti informaci o jeho hodnotě a významu – tento obraz = základem jeho **sebepojetí**.

Pokud otec věnuje dítěti dostatečnou pozornost – vytváří si dítě i vztah k otci.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

KOJENECKÉ OBDOBÍ – SOCIALIZACE

Vývoj sebepojetí - Na konci prvního roku – dítě začíná chápat stálost a kontinuity vlastní bytosti, odlišené od okolního světa, orientuje se v nejbližším prostředí, začíná vytvářet stabilní vztahy ke svému prostředí a pocit jistoty a bezpečí dána uspokojujícím vztahem s matkou/rodiči.

Zkušenost **CITOVÉ DEPRIVACE**

či sub-deprivace

= příčinou poruch vývoje osobnosti!

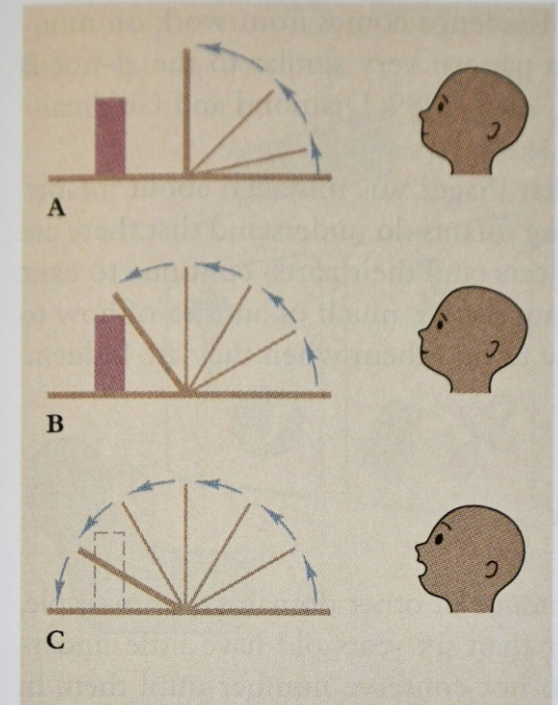
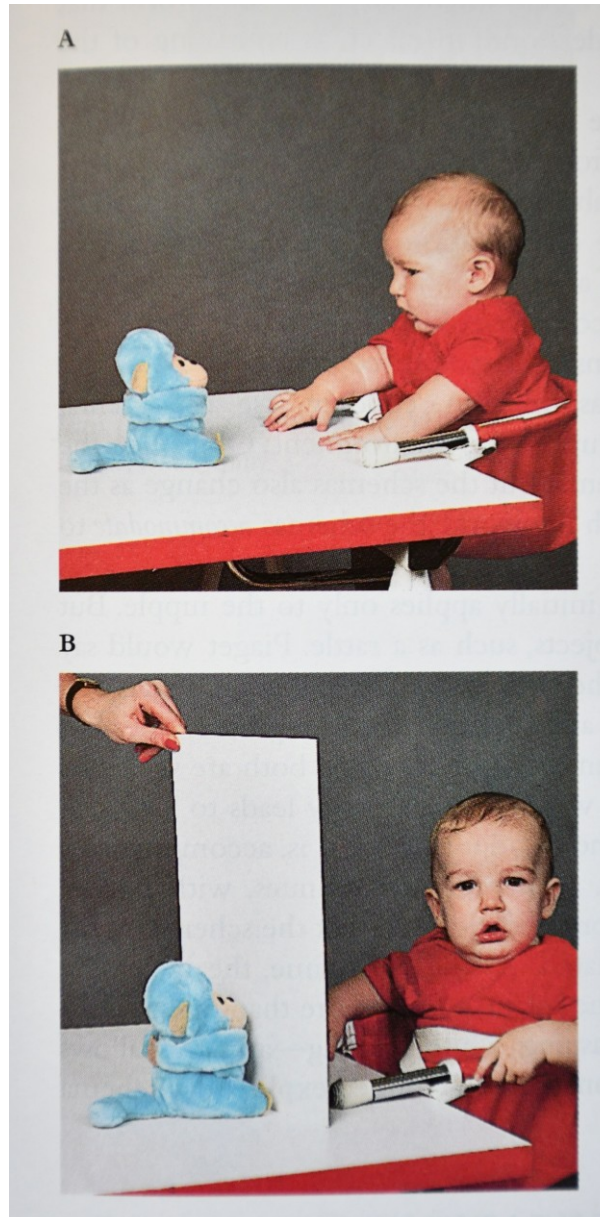

14.1 The need for contact comfort A frightened rhesus monkey baby clings to its terry-cloth mother for comfort. (Photograph by Martin Rogers/Stock, Boston)

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

SOCIALIZACE KOJENCE

Pochopení
trvalosti objektu
= základem
vytváření
předpojmu

13.18 Knowing about objects A four-and-a-half-month-old infant is looking at a stage on which he sees an upright box. In front of the box is a screen that initially lies flat and then starts to rotate upward (A). In the first condition (B), the screen stops rotating as soon as it hits the box. In the second condition (C), when the screen is at a point high enough to hide the box, the box is surreptitiously removed and the screen continues to rotate backward. The infant seems to find this quite surprising as shown by the fact that he continues to look at the stage much longer than he did in the first condition. (After Baillargeon, 1987)

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

BATOLECÍ VĚK

Velký význam –
motorický vývoj =
pohybové
dovednosti –
ovládání vlastního
těla i pronikání do
okolí

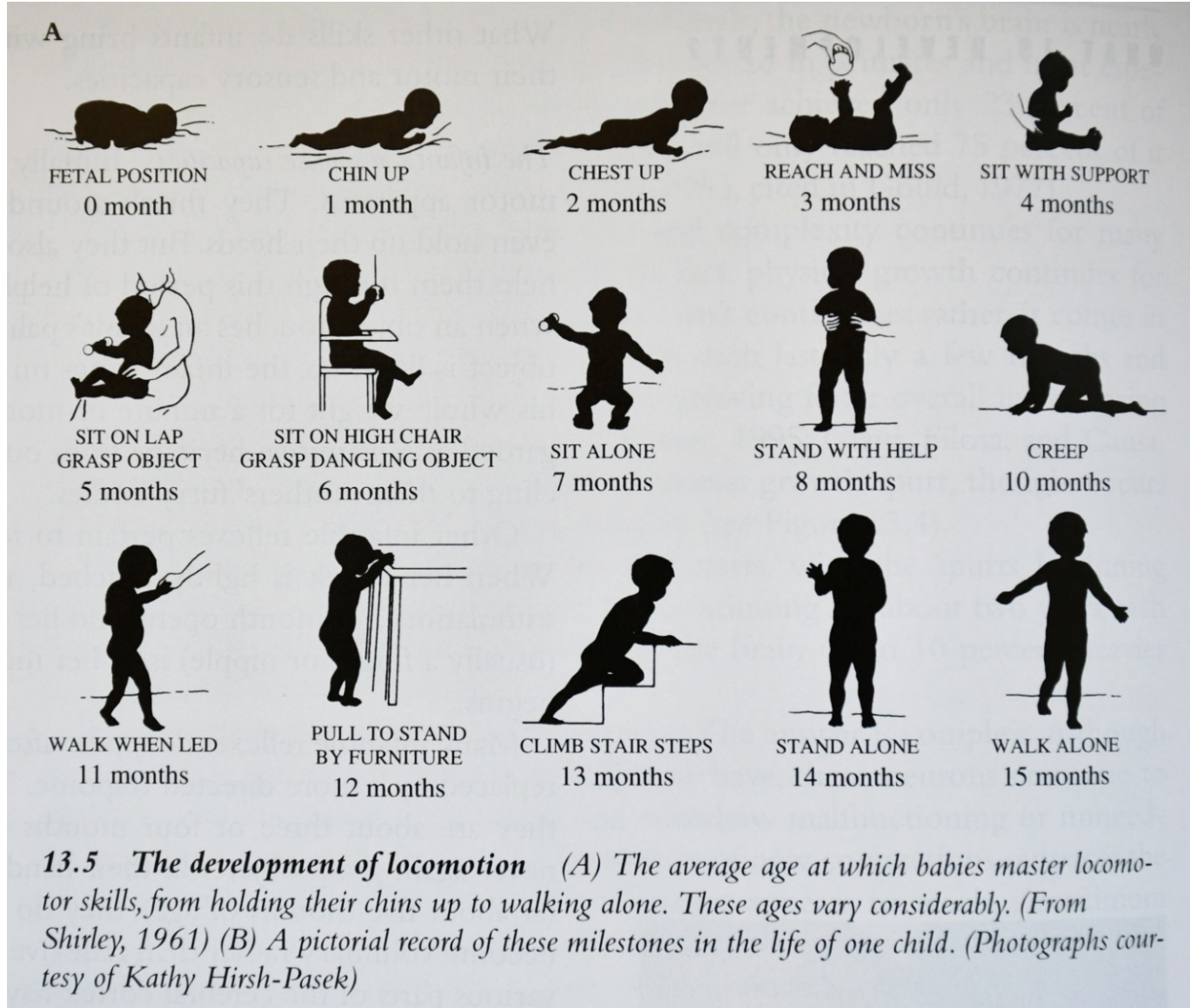
Samostatná lokoce =

uvolnění z vázanosti
na prostor i aktivitu
jiného člověka

- a rovněž

uspokojování
potřeby stimulace

Rozvoj poznávacích
procesů =
symbolická expanze
do světa

(Obr. Thorová, 2015)

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

BATOLECÍ VĚK

Rozvoj symbolického myšlení – jeho nezbytným předpokladem = **pochopení trvalosti objektu** = základem k vytváření *předpojmů* → schopnost anticipace budoucího dění

Poznávání pravidel fungování okolního světa

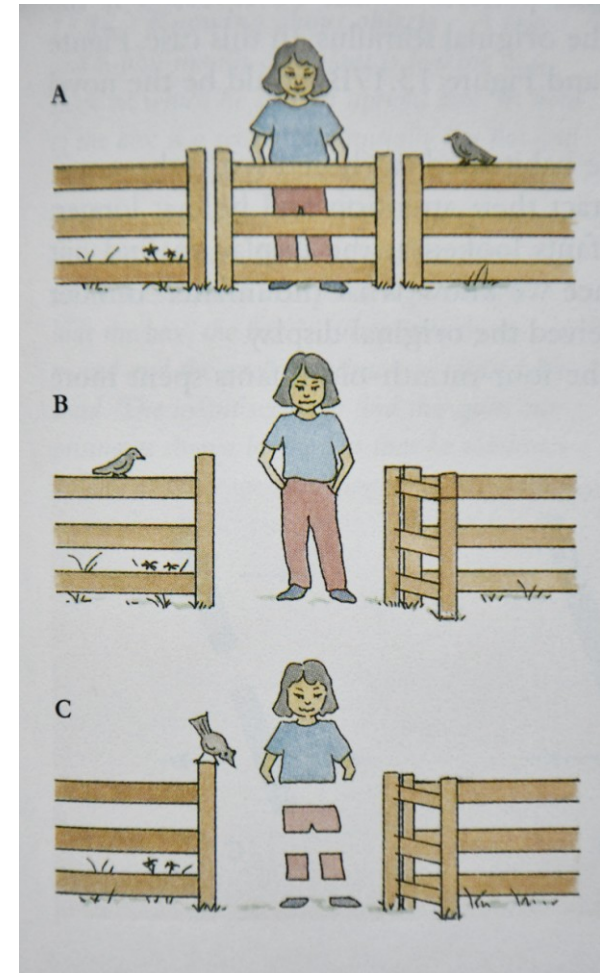
Rozvíjí se všechny formy **paměti** s výjimkou epizodické formy deklarativní paměti – v tomto období se vytváří jen velmi málo trvalejších vzpomínek

Řeč – vyvíjí se v interakci s rozvojem poznávacích procesů – Obzvláště rychle -

sémantická složka = dětský slovník

První řečové projevy = **agramatické** (teprve mezi 2.-3. rokem základy syntaxe)

Narůstá schopnost reagovat emočně diferencovaně – sebehodnotící **emoce**, pocit hrdosti, zahanbení a studu, typická = separační úzkost, rozvoj empatie.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

SOCIALIZACE BATOLETE

Probíhá **v rámci rodiny** – pod vlivem rodičů, sourozenců

Postupné **odpoutávání z vazby na matku**

Vztah k otci – citová vazba na oba rodiče – větší citová jistota

Sourozenci = alternativní zdroj zkušeností

Důležitý vztah mezi **potřebou emancipace a potřebou stability**

Vědomí vlastní osobnosti, trvalosti vlastní existence a její kontinuity

Potřeba sebeprosazení, až negativismu – okolo 2 let období vzdoru, odporu
(„terrible twos“)

Sebepojetí batolete – jeho kompetence, vlastnictví i sociální role, genderová role

Sebehodnocení závislé na názoru rodičů – nutno kritizovat chování a nikdy ne osobu dítěte!!!

Osamostatňování – spojeno s rozvojem komunikace

Řeč = základním nástrojem sociálního přizpůsobení, učí se jí nápodobou verbálního modelu jež je k dispozici

S **normami chování** se seznamuje – pozorováním i prostřednictvím verbálního výkladu. **Znalost pravidel uspokojuje dětskou potřebu orientace** – žádoucí chování = odměněno

Nápodoba a identifikace rodiče=důležitá forma sociálního učení batolat.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

PŘEDŠKOLNÍ OBDOBÍ – VĚK HRY

Charakteristický diferenciací vztahu k světu

Představivost = fáze **fantazijního zpracování informací a intuitivního uvažování**, které není regulováno logikou

Myšlení předškolního dítěte = charakteristické **egocentrismem**, ulpíváním na zjevných znacích a magičností

Interpretace reality jemu srozumitelným a přijatelným způsobem – občas výpomoc zkreslením či vyloučením některých informací – tímto způsobem uspokojuje svoji **potřebu jistoty orientace**. Úroveň myšlení - ovlivněna způsobem verbálního vyjadřování a zpracováním informací.

Diferenciace **egocentrické řeči** = prostředek uvažování i autoregulace

Kresba = významná neverbální symbolická funkce- rozvíjí se od fantazijního způsobu zpracování tématu k realistickému pojetí

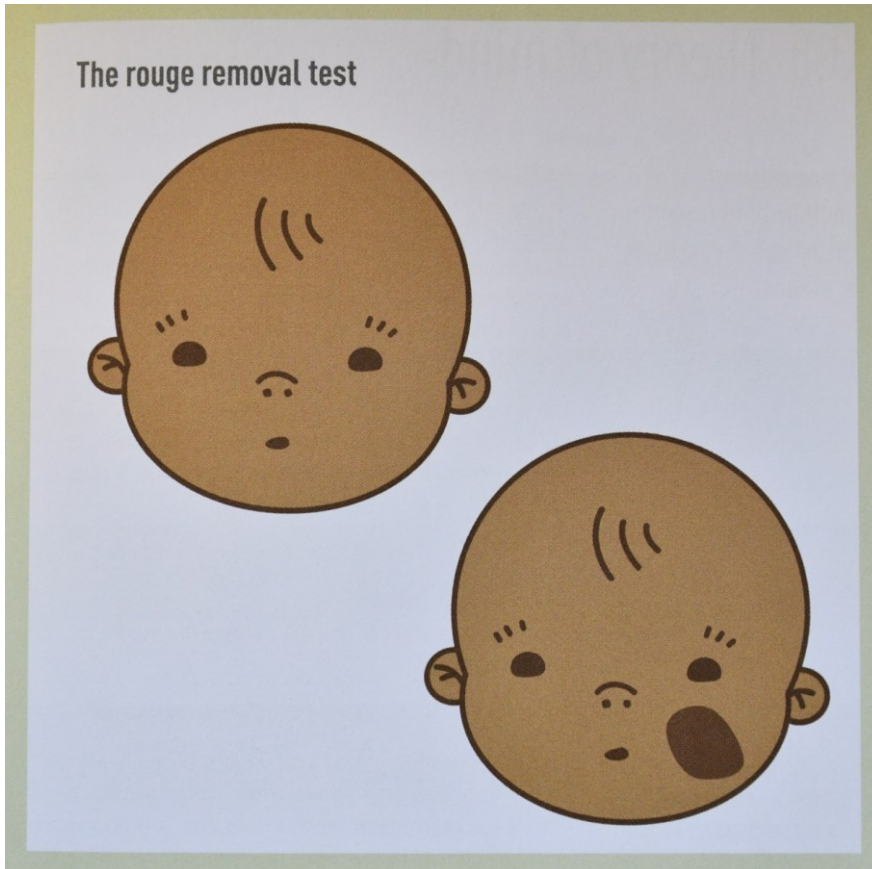
Symbolická hra = důležitá – umožňuje zvládnout problematické situace přijatelným způsobem

Rozvíjí se - **porozumění prostoru, času a počtu** – zatím s omezenou schopností abstrakce

- **Všechny složky paměti** – epizodická umožňuje formulaci vlastních zážitků verbálně
- **Emoční inteligence** – porozumění vlastním i komplexnějším emocím a citovým projevům druhých

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

PŘEDŠKOLNÍ OBDOBÍ – VĚK HRY

Rozpoznání sebe sama v zrcadle

13.14 *The three-mountain test of egocentrism* The child is asked to indicate what the doll sees. The results suggest that the child thinks the doll sees the scene just as she does, including the little house, which is of course obstructed from the doll's vantage point. (After Piaget and Inhelder, 1967)

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

PŘEDŠKOLNÍ VĚK – SOCIALIZACE

Rodina i sociální prostředí = **zařazení do mateřské školky** = důležitý mezník

Učí se **žádoucí způsoby chování** – prosociální, respektující práva ostatních

Základní normy chování – ztotožnění – za dodržení ocenění

Rodiče = model různých rolí, vzor – identifikace

Postupné *uvolňování vázanosti na rodinu* = **období přípravy na život ve společnosti**

Navazují **kontakty s vrstevníky** – soulad potřeb a zájmů

Ve skupině – diferenciaci rolí – soupeření i spolupráce

Přejímání názorů dospělých na sebe sama nekriticky

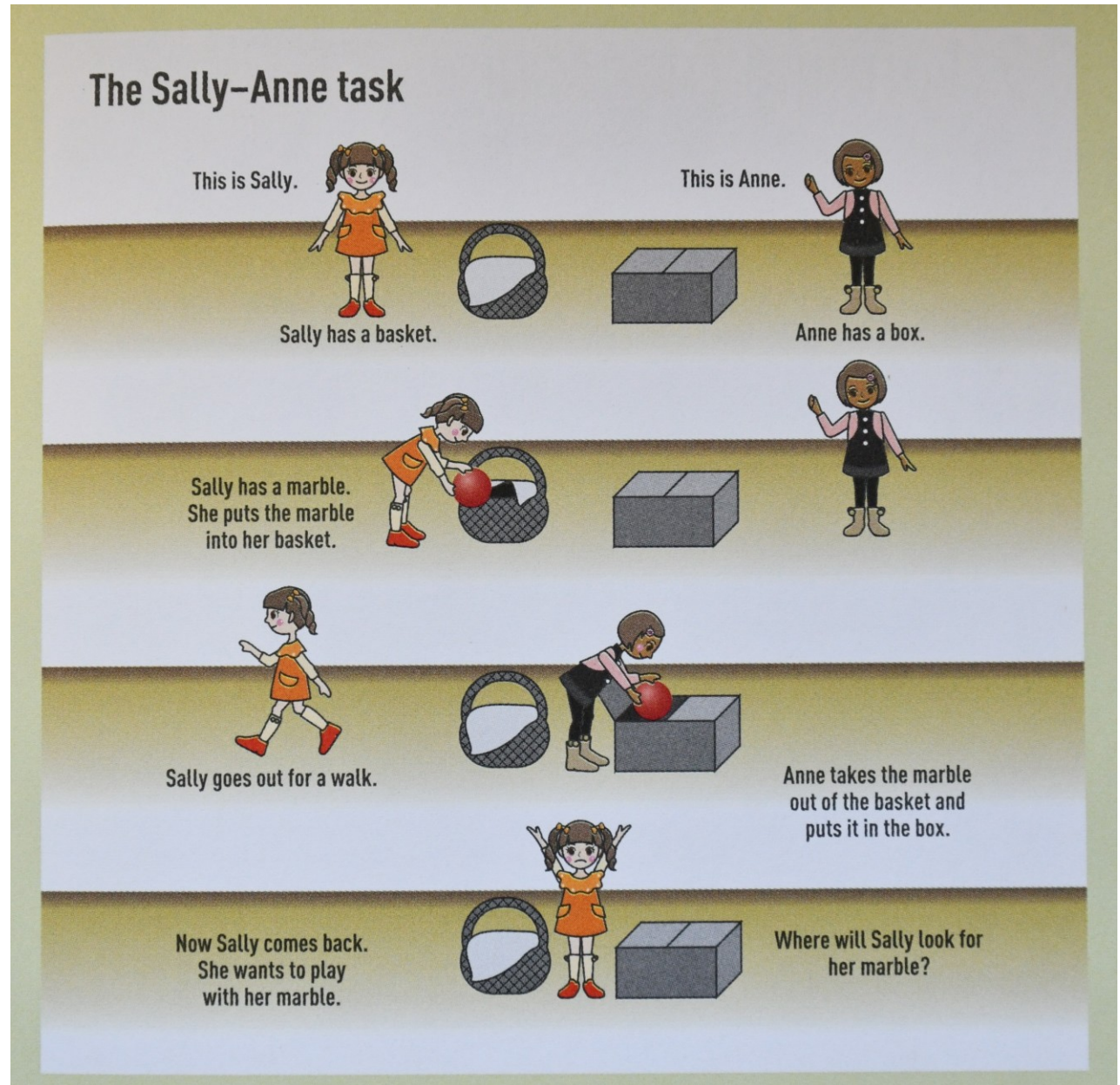
Součástí dětské identity = pozorovatelné charakteristiky, vztahy k lidem, vlastnictví i různé sociální role – i genderová – mají tendenci zveličovat genderové rozdíly – **vyšší hodnota vlastního genderu**, identifikují se s rodičem stejného pohlaví.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

PŘEDŠKOLNÍ VĚK – SOCIALIZACE

D. Premarc & G.
Woodruff:

TEORIE MYSLI

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

ŠKOLNÍ VĚK

Mění se způsob **dětského poznávání** – rozvíjí se **zraková i sluchová percepce**, mění se **uvažování** – přechod na **úroveň konkrétních logických operací**

Stále vázány na realitu, ale již **respekt základních zákonů logiky**

Ubývá poznávacího egocentrismu, neulpívání na jednom hledisku

Schopnost chápat podstatu určité skutečnosti a nenechat se ovlivnit dílčími proměnami – školák **akceptuje proměnlivost jako základní vlastnost reality**

Decentrace – v hodnocení sebe sama i jiných lidí

Realistický přístup – školák skutečnost jako danost a o jiných alternativách zatím neuvažuje

Mění se způsob **chápaní problémů i strategie jejich řešení**

Rozvíjí se **metakognice** – i když školák ještě není schopen adekvátního sebehodnocení

Lepší **ovládání pozornosti**, zvyšuje se **kapacita paměti** a rozvíjejí se paměťové strategie – rozvoj není vázán jenom na zrání, ale též specifické požadavky školy

Jazykové schopnosti – rozvíjejí se pod vlivem školní výuky

Emoční stabilita se zvyšuje v závislosti na **zrání CNS** – lepší ovládání pocitů, rozvoj **emoční inteligence**, sebekontrola a další autoregulační mechanismy volního charakteru.

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

ŠKOLNÍ VĚK

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

ŠKOLNÍ VĚK - SOCIALIZACE

1. Raný – 6-7 let
2. Střední školní věk 8-12 let
3. Starší školní věk 12-15 let

Vstup do školy - Oficiální vstup do společnosti – fáze píle a snaživosti – dítě se vymezuje tím, co dokáže

Role žáka a spolužáka – plnit očekávání, chovat se požadovaným způsobem a respektovat určité normy a **přijmout autoritu učitele**

Posuzováno podle výsledků, pozitivní hodnocení zde nezíská automaticky

Spolužáci = rovnocenní partneři – porovnávání = potřebuje být pozitivně hodnocen i svými vrstevníky – získat **v dětské skupině přijatelné postavení**

Příslušnost k rodině – stále důležitou součástí identity – otec i matka = modelem určitého chování a **zdrojem jistoty a bezpečí** – očekáváním rodičů se může změnit i jeho postavení v rodině

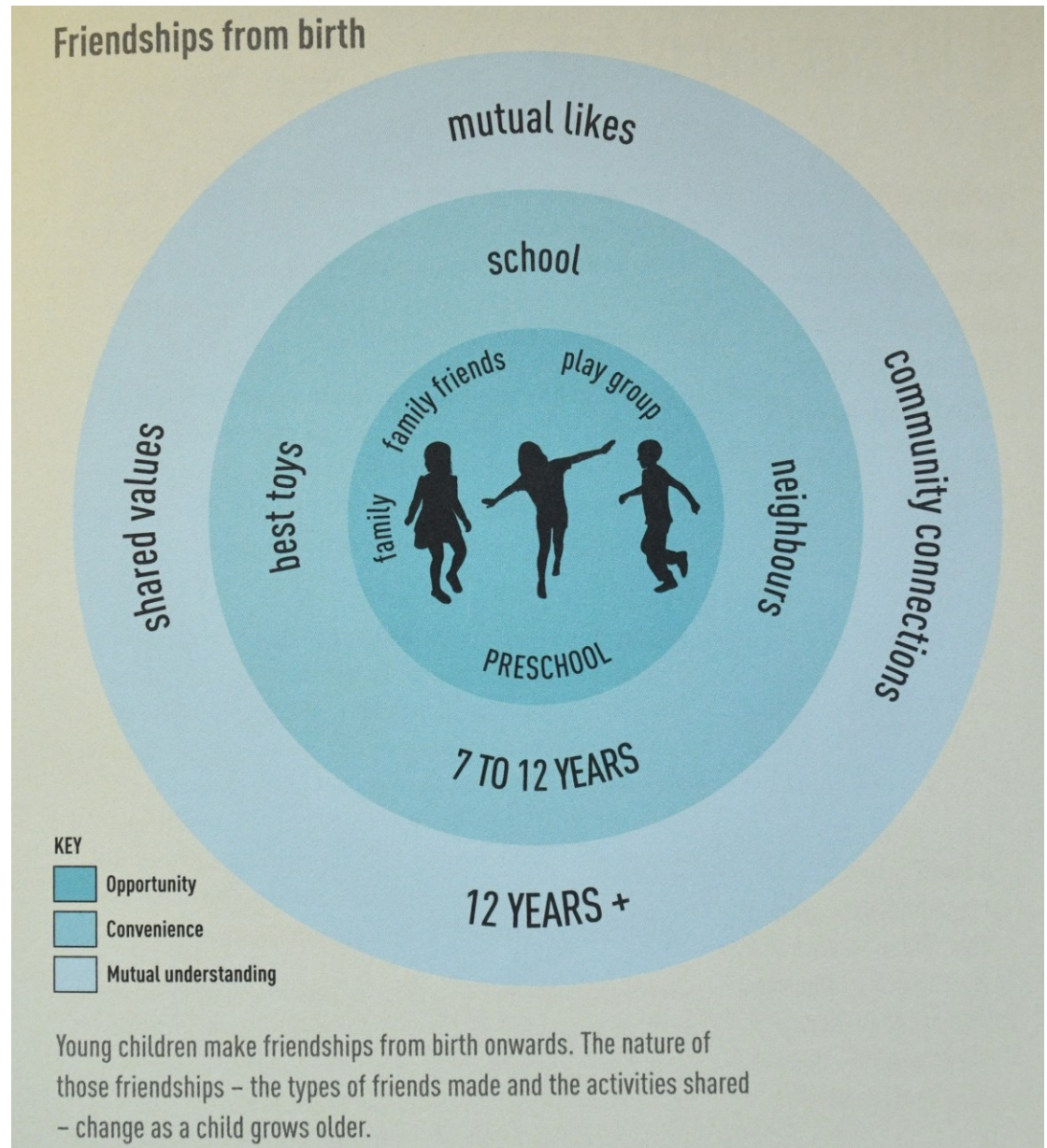
Při rozpadu rodiny – dítě ztrácí možnost získat mnohé potřebné zkušenosti

Změna vztahu k rodičům – postupně **nabývají na významu normy vrstevnické skupiny** – diferenciací způsobu komunikace

Genderová diferenciací – narůstá – jednoznačné upřednostňování vrstevníků stejného pohlaví.

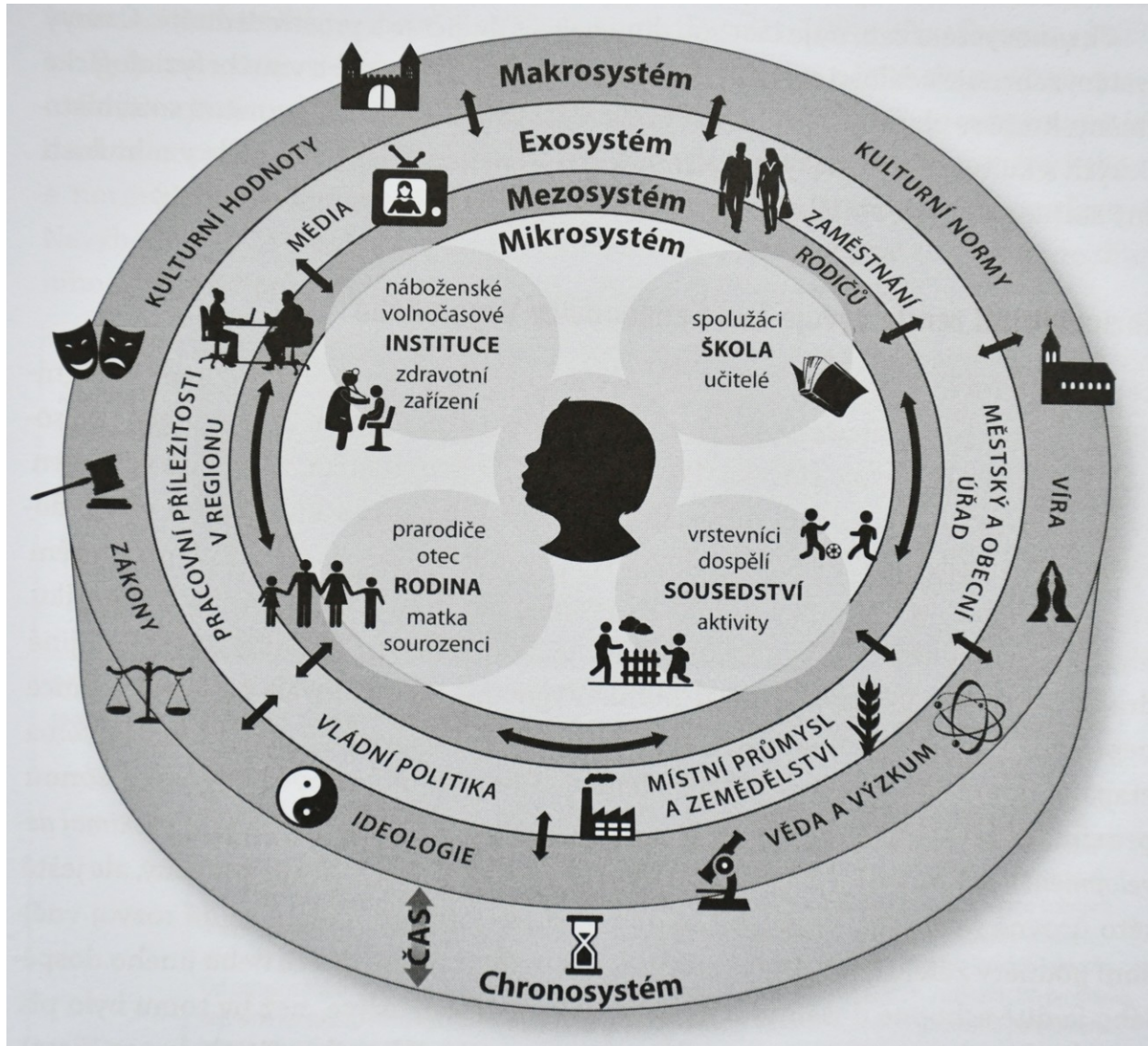
VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

ŠKOLNÍ VĚK

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

BRONFENBRENNEROVA TEORIE EKOLOGICKÝCH SYSTÉMŮ

(Obr. Thorová, 2015)

Principy Úspěšného Rodičovství

LASKAVĚ ale PEVNĚ a s RESPEKTEM!

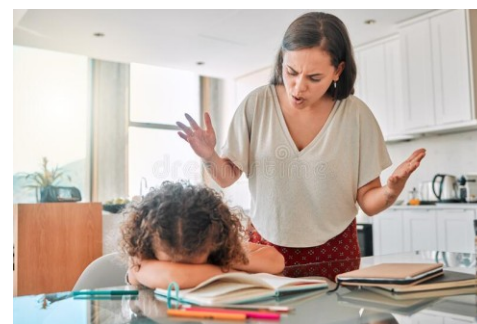
1. DÍTĚ MÁ CÍTIT, ŽE JE MILOVÁNO = nejdůležitější princip správné výchovy!!!
2. PROJEVOVAT LÁSKU - kontakt očima, fyzický kontakt, soustředěná pozornost
3. BEZPODMÍNEČNÁ LÁSKA – mít své dítě rád bez ohledu na jeho chování
4. NAPLŇOVAT „CITOVÉ POTŘEBY“ DÍTĚTE – láskou, porozuměním, kázní atd. (Čím plnější je „citová nádrž“ dítěte, tím lépe se cítí a tím lepší je jeho chování – děti zrcadlí naši lásku)
5. NEDĚLENÁ POZORNOST – každému dítěti se věnovat individuálně 5min/denně
6. Učit dítě rozpoznávat DOBRO a ZLO – jít příkladem
7. Jednat s dítětem NA JEHO VÝVOJOVÉ ÚROVNI (viz 9. přednáška) a TRPĚLIVĚ – alespoň jako se štěnětem

Principy Úspěšného Rodičovství

LASKAVĚ ale PEVNĚ a s RESPEKTEM!

8. **MILUJÍCÍ KÁZEŇ** - NEpoužívat hrubé, sprosté výrazy, ironii, sarkasmus, NEPONIŽOVAT, NEPOSMÍVAT SE! Kázeň je mnohem snazší, jestliže dítě cítí, že je bezpodmínečně milováno.

Volná výchova má na dítě negativní vliv – vyvolává úzkost - děti potřebují pravidla, řád a autoritu!

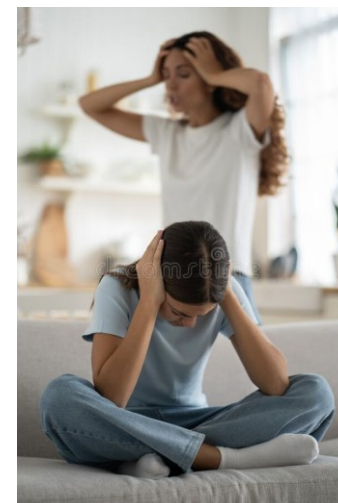
9. TRESTAT CHOVÁNÍ - ne dítě - NIKDY NE: jsi zlý kluk, ošklivá holka, nemám tě rád....!!!!

10. NETRESTAT ve VZTEKU/AFEKTU – počítat do 20 nebo na 10min opustit místnost

11. Vychovávat SPRAVEDLIVĚ – nenadržovat, nemít oblíbence

12. CHVÁLIT HODNĚ kdykoli je příležitost nebo si ji vytvořit

13. KRITIZOVAT PŘIMĚŘENĚ – utváří se tak sebevědomí či mindráky

Principy Úspěšného Rodičovství

LASKAVĚ ale PEVNĚ a s RESPEKTEM!

14. Dětem do 3 let HODNĚ ČÍST, mluvit – na ně, s nimi, k nim! Komentujte svou činnost. Neodpírejte dítěti kontakt očima pro vlastní zaujetí mobilním telefonem! NE OBRAZOVKY! A pokud ano, vždy v přítomnosti rodiče.

TOTO NE!

Principy Úspěšného Rodičovství

LASKAVĚ ale PEVNĚ a s RESPEKTEM!

15. HRÁT SI S DĚTMI, různorodé AKTIVITY, MLUVIT s nimi

16. UMĚT SE OMLUVIT a PŘIZNAT CHYBU – modelovat správnou komunikaci a řešení problémů (podle vývojové úrovně dítěte)

17. KAŽDÝ DEN PROJEVIT ZÁJEM O ŠKOLU – CO BYLO?

... a soustředěně vyslechnout!

Principy Úspěšného Rodičovství

LASKAVĚ ale PEVNĚ a s RESPEKTEM!

18. NESTRAŠIT – doktorem, injekcemi, nemocnicí, Mikulášem/čertem...NIČÍM!

19. NEHÁDAT SE PŘED DĚTMI

20. Děti NEJSOU KAMARÁDI – nepřenášet na ně starosti, neplakat před nimi, nepomlouvat partnera, prarodiče, učitele...

21. NEPŘIVLASTNOVAT SI DĚTI – děti jsou nám pouze „zapůjčené“, abychom jim pomohli postavit se na vlastní nohy a poté je nechali jít!

22. NESEBEREALIZOVAT SE PROSTŘEDNICTVÍM DĚTÍ

VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE - DĚTSTVÍ

ZÁVĚR

Příště: Vývojová psychologie – dospívání, dospělost a stáří

IS_E-earning_Studijní opora

IS
Soubory – Dokumenty
4_Podklady k výuce
Obecná a vývojová psychologie

https://is.vszdrav.cz/auth/do/vsz/podklady/obecna_a_vyvojova_psychologie.qwarp

Doporučená literatura

THOROVÁ, K. *Vývojová psychologie*. Praha, Portál: 2015. ISBN 978-80-262-0714-6.

KOUKOLÍK, F. *Mozek a jeho duše*. Praha: Galén, 2014. ISBN 978-80-7492-069-1.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0956-8.

GLEITMAN, H., FRIDLUND, A.J. & REISBERG, D. *Psychology*. New York, W.W. Norton & Company, 1999. ISBN 0-393-97364-6.

Doporučená literatura

Literatura:

- ADLER, A. *Smysl života*. Praha: Práh, 1995. ISBN 978-80-858-0934-6.
- ATKINSON, R.L. et al. *Psychologie*. Praha: Portál, 2003. ISBN 978-80-7178-640-3.
- DRAPELA, V.J. *Přehled teorií osobnosti*. Praha: Portál, 1997. ISBN 978-80-262-0040-6.
- FRANKL, V.E. *Vůle ke smyslu*. Brno: Cesta, 1994. ISBN 978-80-85319-63-2.
- FREUD, S. *Výklad snů*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 1994. ISBN 978-80-86559-16-5.
- FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Aurora, 1997. ISBN 978-80-85974-18-5.
- HORNEYOVÁ, K. *Neuróza a lidský růst. Zápas o seberealizaci*. Praha: Triton, 2000. ISBN-10: 80-7205-715-4,
- HŘEBÍČKOVÁ, M. *Pětifaktorový model v psychologii osobnosti*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3380-7.
- JUNG, C.G. *Analytická psychologie. Její teorie a praxe*. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0480-7.
- LANGMEIER, J. a D. KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 1998. ISBN 978-80-247-1284-0.
- MASLOW, A.H. *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row, 1954. ISBN-13: 978-07-619-0105-1.
- PIAGET, J. *Psychologie inteligence*. Praha: Portál, 1999. 164 s. ISBN 80-7178-309-9.
- PRAŠKO, J. a kol. *Poruchy osobnosti*. 2. vydání. Praha: Portál. 2009. ISBN 978-80-7367-558-5.
- ROGERS, C.R. *Způsob bytí*. Praha: Portál, 1998. ISBN 978-80-7178-233-5.
- RUNKEL, P.J., MCGRATH, J.E. *Research on Human Behavior*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972. ISBN neuvedeno.
- ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. Praha: Panorama, 1989. ISBN 80-7367-124-7.